

**GRÓF VAY SÁNDOR MUNKÁI
ÖTÖDIK KÖTET**

GRÓF VAY SÁNDOR

**UDVARI DÁMÁK LEVELEIBŐL
ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK**

**GERGELY IMRE ÉS UDVARY GÉZA
EREDETI RAJZAIVAL**

**BUDAPEST
ORSZÁGOS MONOGRÁFIA TÁRSASÁG**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

TARTALOM

UDVARI DÁMÁK LEVELEIBŐL.
A BELGA KIRÁLYNÉ.
VIKTORIA KIRÁLYNŐ ÉS A MAGYAR ZENE.
A HOLLANDI KIRÁLYNŐ MAGYAR ATYAFISÁGA.
TÜZHALÁL.
KOSSUTH LAJOS CSALÁDJA.
TURGENJEV ÉS MADAME VIARDOT.
„MEDÁRDUS”
HIRES ÖNGYILKOSSÁGOK.
RÉGI KÜZDELMEK.
HAUCK MINNIE.
SZÜRET ÉVADJÁN.
RÉGI URAK TELELÉSE.
AZ UTOLSÓ BRAVOUR.

UDVARI DÁMÁK LEVELEIBŐL.

A múlt napokban egy „*Hofdamen-Briefe*” című kötet akadt kezembe. 1833-tól 1865-ig íródtak ezek a levelek s amint a könyv címe is elárulja, arisztokrata hölgyek correspondentiáit tartalmazza. Udvari dámák írták, vagy legalább is az udvarhoz közelállók.

Meglehetősen felületes, itt-ott hyperloyális - *in Huld ersterbend*-írások ezek. Részben az osztrák, részben a bajor udvar eseményeivel foglalkoznak.

Kiválóan érdekes, milyen szempontból fogták föl ezek a reakcionárius hölgyek, akiknek hőse a *ritterliche Banus*, a mi szabadságharcunkat.

A legtöbb levél Sickingen-Evelin Hohenberg grófnőhöz íródott, aki Ischlben lakott. A legtöbb levelet pedig Scharnhorst Sophie bárónő, a Bécsben élt Amália svéd hercegnő udvari hölgye írta. A régi bécsi udvar, a *március előtti* és utáni idők hű képét adják Sophie bárónő sorai. Tájékozásul megemlíti, hogy a Sophie vagy Soffele aláírású levelek Scharnhorst bárónőtól, a Friderikával alájegyzettek Auersperg Friderika udvari hölgytől valók. Az Eveline aláírásukat Sickingen-Hohenberg, szül. Schlabrendorf grófnő, a Crescence aláírásukat Speth báróné, született Sickingen grófnő, a Pauline jegyűeket pedig Metternich hercegné, gróf Sándor Pauline, írta. Vannak azonban még Ugarte, Hoyos grófnők és másoktól származó levelek is.

Az első levél 1833 május 4-én, Bécsben kelt. Sophie bárónő írja Sickingen grófnőnek, hogy „Károly bajor herceg látogatása alkalmából remek *dejeuner dansant* volt az udvarnál. Mme Garcia, Malibran nővére, énekelt s mindenféle ovációkkal halmozták el. Rendkívüli könnyedséggel, izléssel énekel, négy nyelven. A *Sevillai borbély*-ban Rosinát mesterileg alakítja. *Ronconi* isteni *borbély*. Felségesen sikerült a május elsői *Praterfahrt*, amely után Zsófia főhercegnő, ugyancsak a *Prater*-ben, nagy dinert adott.”

Zsófia főhercegnő, - I. Ferenc József édesanyja, már akkor nagy szerepet kezdett játszani az udvarnál, ami későbbi levelek folyamatán mind jobban előtérbe nyomul. Az arisztokrácia körében lefolyt eseményekről mindről említést tesz a bárónő:

„- még áprilisban egy nagyon szomorú eset adta elő magát. A fiatal Zevuski gróf vad nyargalásban úgy összeütközött a szintén nyargaló gróf Waldsteinnal, hogy lovaikról mindketten lefordultak. Zevuski még most is élet-halál közt van. Waldsteinnak csupán a feje szakadt be. A legidősebb Batthyány-leány Erdődihez megy férjhez, Pálffyné fivéréhez. Ferenc Károly főherceg már felgyógyult nagy betegségéből. Dr Türkheimnak Zsófia főhercegnő remek, solitairekkel kirakott burnótszelencét, a bajor király egy rendjelet adományozott.”

1833. nov. 7-én, Würzburgból keltezve, Speth báróné írja Sickingen grófnénak: „Redwitzné minden darab ruháját Prágából hozatja, óriás *putzot* üz, pedig szegény. Szörnyűk a mai leányok is. Férjhez mennek akárkihez, hogy asszonyok lehessenek. Aztán elhanyagolva férjeiket, csak mulatságon jár az eszük. Eckard festő nagy furorét csinált Párizsban, St-Claire grófnál *ami de la maison* lett, a grófnénál kontratáncot járt, vele kocsizott... *a würzburgi mézáros fia!* Istenem, hová lesznek a régi szigorú választófalak”, sóhajt föl március előtti aggodalmassággal, majd azzal végzi: „nem tudom, mi lesz a bajor trónörökös nősülésével, hogy megint Bécsbe jár...”

Crescence báróné 1834 aug. 2-án Kissingenből hosszú, terjengős fürdői levelet ír. Panaszkodik, mennyit gyötrik őket a magas és legmagasabb uraságok. Említi, milyen *halálosan unalmas* a weimari nagyhercegnő. Ellenben dicséri a bajor királyné *kedélyes estéit*, ahol mindenki a son aise érezheti magát. A sigmaringeni herceget igen szigorúan bírálja: „egy

piszkos, neveletlen sváb káplánt hozott magával, aki a herceget egészen en canaille veszi. A herceg különben sem viseli magát úgy, ahogy rangja parancsolná. Túlserény, s úgy jár itt, mint egy *chevalier de la triste figure...*” Megemlíti még, hogy a fürdők használata mily *kellemesen ostobává* tesz, s hogy igen rossz a tinta, a papír és minden íróeszköz, amiért is berekeszti az opust.

Figyelemreméltó Crescence bárónének (Würzburg) 1835 március elején kelt levele. A hyperloyalitás Csimborasso-ja a megemlékezése Ferenc császár haláláról és Ferdinánd trónralépéséről.

„- Itt is mindenkit megrendített nagy uralkodótok halála. Milyen nemesen múlt ki. Ahogy csak valóban nagy, erényes uralkodó búcsúzhat az élettől. Nem hiába mondjátok: *Der Todweinte sogar an seinem Sarg.*”

Ez egy akkori bécsi szállóige volt, s onnan eredt, hogy Ferenc császár ravatalánál többek közt egy Tóth nevű gárdista is őrt állt. „A dicső Ferdinánd is mily magasztosan kezdi uralkodását. Vajha atyja nyomdokaiba lépne.” *Magyar szemmel* kissé különös a bajor báróné szemüvegén át nézni azokat az immár porladó császárokat. A krónikában azonban nincs helye a politikának. Tárgyilagosan folytatjuk tehát az egyéniségüket, teljesen a *copf* és a buta konvenciók korlátai közé ékelt dámák reflexióit.

Valami toilette-kérdést tárgyal már Crescence báróné 1837 január 20-án kelt írása. Megjegyzendő, mindenütt régiesen *Janner*-t ír *január* helyett. Minden *Hofdamen-Brief* bővelkedik ortográfiai hibákkal is: „Nem drágállom a ruhát 140 frankért. Hímzett ruhát olcsóbban nem is lehet kapni. A rózsaszín atlasz se drága. Itt, ebben a kis fészekben, semmit se lehet kapni s mert Párizsból, Frankfurtból hozatjuk, a vám és portó drágítja. Az újságok szerint édes Évám nállatok igen fényes a Carneval. Ott lesznek csak szép báli ruhák. Szinte elképzelem... Zongorát szeretnék venni Marie leányomnak. Hummel karmester csak bécsi zongorát ajánlott. Légy szíves ebben a tárgyban nevemben, még Amadé gróffal is beszélni. Scharnhorst Sophie szintén dícséri a bécsi pianokat. Wasa herceg is onnan küldött zongorát sógornője, Marie hercegnőnek. Küldj néhány új zenedarabot is, ha lehet, hegedű-kísérettel. Férjem a télen nagy thée dansant akar adni. Münchenben temérdek gyászeset fordult elő; nagy a *bálhiány*, ezt akarja Louis pótolni. Itt Redingék adtak fényes bált. Egy lausanne-i vastag, milliomos úr is megjelent, újjain huszonhat briliánsgyűrűvel!!! Özvegy. Második feleséget keres. Redvitzné is itt volt Prágából. Még mindig örülten táncol. Taxisné nagyon en beauté, Seinsheimné pedig igen boldogtalan...”

Fentiekből láthatjuk, a *csepű-telegráf* akkor se szünetelt. Alaposan megrágtak mindenkit s ondit-k és intriguákkal a régi jó időben is valószínűleg temérdek ember boldogságát ásták alá, felebarátaik dolgába avatkozó szamaritánus lelkek.

Csupa pletyka ugyancsak előbbinek előbbihez írott levele, 1837 december 16-iki kelettel. Wasa herceg adjutánsának, valami Zobel-nek, az esete. Az adjutánst *Rinaldo*-nak nevezi levelében Speth báróné, s terjengősen írja le az egész skandalumot: „pedig nem is annyira a szerencsétlen adjutáns volt az oka. Luiza hercegné a szó teljes értelmében belébolondult, egyre rendez-vous-kat adott neki. Még szobájában is fölkereste a szép hadnagyot. A hercegné minden levele elárulja, ő tette az első lépéseket. Hiszen a kis hadnagy nem is mert volna ilyest kezdeményezni. De mon Dieu, hol van az a férfiú, akinek a hiúságát ne legyezné egy ilyen szenvedély. Elvakult, hitt is a számár, pour son malheure, aztán igazán örülten beléhabarodott a hercegnébe. - Mikor a botrány aztán nyilvános lett, és *Wasa elcsapta*, csak ő szenvedett már az egész szerelmi regény által. Helyzete oly szomorú; öngyilkos lehet valaki így csupán. Te, édes Évám, tehetnél érdekében, beszélj Tettenborn-nal, tegyék át *Rinaldót* legalább is a gyalogsághoz. Ott elvegetálhat. A hercegné most már rá se gondol, szegény Rinaldót *dugja a tintába*, s mert nálatok Bécsben nagyon toleráns a társaság, még érdekes is lesz...” Wasa

herceg és nejének szomorú végű házassága csakugyan Zobel adjutáns miatt bomlott fel. A román óriás port vert föl a császárvárosban, ahol a negyvenes években nagyon ismert alak volt a herceg.

Scharnhorst Sophie nem ilyen mauvaise langue. Gyönyörködik minden szépben. Imádja a természetet, az utazások nagy öröme szolgálnak s Éva grófnőnek valóságos elragadtatással ír - Bécs, dec. 17., 1838, - egy olaszországi utazásáról, amelyet „*az ő királyi fensége*”, Amália svéd hercegnő kíséretében tett meg. Levelét panaszosan kezdi, mert az olasz levegő után Bécs zord klímája azonnal *tönkretette*. Visicátorokkal, izasztó fürdőkkel traktálják az orvosok s fájón emlékezik a *deliciös wellisch climára*. Trient, Verona, mind elragadták. Bresciából mentek a Como-tóra. Ez a táj őt a szó teljes értelmében extázisba hozta. „Ah, miért nem maradhattunk ott tovább. Az maga a paradicsom. Bellagio örökre felejthetetlen. Ha a királyi fenség nem igyekezett volna Bécsbe vissza, Gusztáv herceg születésnapjára, heteket töltötünk volna itt.” A milanoi dómot *leborulva* csodálja Sophie bárónő. A *Scala* operáját *felülmúlhatlannak* mondja. Általában, mint minden szubjektív kedély, csak arról ír, ami őt érdekli. Sok figyelemreméltót ellenben meg sem említ. Lelkesedése kitört Padova-ban, ahol a híres *csodatévőnél* ő is imádkozik, de tetőfokát éri el Veneziában. „Amit ott éreztem, az minden várakozásomat felülmúlta. Nem lehet mindent elképzelni, így Velencét se. *Isteni, fölséges, egyetlen*. A San-Marco, a Márkus-templom, a Lido, - egyetlen, egyetlen... csodaváros.”

1841 február 24-én a farsangról ír kedves Evelinejének Sophie bárónő. „A *Kaiserin-Mutter* - Augusztá császárné, Ferenc császár özvegye - két pompás gyermekbált adott. Hunyadi Julia gyermekei, görög costumeben, a legszebbek voltak. Kinsky Marie, Eszterházy Felicie gyermekei és a kis négy éves Seilern leánya, ennivalók. A nagyok toilettejei pazar látványt nyújtottak. Lichtenstein Louisné ruhája úgy tündökölt a temérdek gyémánttól, mint egy egész *naprendszer*. A divat különben most a rococo-genre felé hajlik. Az urak *Biedermayer*-mellényei kedvesek. Bál volt elég. Taaffeéknál kettő, Schwarzenbergéknél dettó. Az amerikai követ egyet adott, kettőt Eszterházy, Eszterházy Pauline hercegnő egy charmante soirée musicale-t. Őt udvari bált tartottak. Elég a fáradságból. Soyez sage et aimez votre Soffele.”

1842-ből érdekesen emlékszik meg ugyancsak ő I. Miklós cár bécsi látogatásáról, aki „*olyan, mint egy mythologiai félisten*”, de pár nap múlva jelenti: „a kis Lajos főherceg - Lajos Victor, Ferenc József legifjabb öcsce - kanyarója teljesen *fejvesztetté* tette az udvart.” Amiből világosan kitűnik, a március előtti boldog világban mennyire kevesebb gondtól főhetett a feje Ausztriának, mint napjainkban. „Ez a farsangot is elrontotta. Csak Odescalchiné rendezett néhány jótékonysági ünnepélyt. Az idei farsang legszebb leánya, egyik Nostitz leánya. A *herceg* - Metternichet, a mindenható kancellárt érti, - többnyire beteges; felesége Firenzében van. A Wallis leánya gróf St Génios felesége lesz...” stb. Tarka egymásutánban sorjáznak el szemeink előtt a bécsi udvar és társaság apróbb-nagyobb eseményei.

1842 márciusában *csöndesen és ájtatosan* töltik el a böjtöt. Hétfői napokon nagy *Rout*, bizonyos Stourdza hercegnénél, aki „Bécsbe telepedett meg s akihez mindenki töri magát.” Áprilisban panaszkodik a tavaszi divatra: *ungracieuse* s a divatszín gesztenyebarna, csúnya. „*Prévostnál mégis rendeltem egy ilyen toilette-t*”. Sok ebben a hónapban a magas vendég. Megérkezik a szász királyné, akinek tiszteletére *théâtre parée* van a schönbrunni színházban: „*valóságos gőzfürdő a zsúfoltság miatt*. A „*Falura kell menni*” darabot adták.” Majd várják a bajor királyt s *Sofferle* nem jut pihenéshez.

Zajosabb még az 1843. év farsangja. Január elején „nagy *adolescent-bál*” az udvarnál: „Ez alkalommal mutatta be *első frakkját* a kis Ferenc József főherceg. Pompásan festett. A kamarabálon - január 22-én - olyan örült hőség uralkodott, majd megfulladtak.” *Bécsi újdonságokként* megírja: „Wilczek Gabrielle második leánya nőül megy a vak Traun fiához. A mecklenburgi nagyherceg itt mulat. Schwarzenberg Lóri pedig február 28-án *Faschingkeraus*-t

tartott. Annyi a pletyka - végzi és bevallja maga is - *assez pour faire maigre*. Metternich ira boire à la fontaine de Jouvence à Ischl.” Ezzel arra céloz, hogy a mindenható kancellár még hetven éves korában is számtalan gáláns kalandnak volt a hőse.

Érdekes az 1843-iki carouselle leírása, Károly főherceg jubileuma alkalmából s a nagy katonai parádé a *Glacis*-n, amikor 8000 embert vezényelt személyesen a főherceg. Itt említi, a *második fiú*, Albrecht betegen jött meg Milanoból s tüdőbajtól féltik. Ez azonban nem következett be, mert Albrecht főherceg késő vénséget ért s ténykedéseivel szomorú emléket hagyott vissza a magyarok szívében. Leírja még augusztus 15-én milyen uzsonna volt s mennyi meglepetést kapott tizenharmadik születése napja alkalmából a kis *Franzl* főherceg. A mostani király.

Sokat ír az 1854. telén járványszerűleg föllépett *sárgaságról* Sophie bárónő. Ő maga is megkapta, aztán egyik Ugarte grófné. Vivenot gyógyította őket, aki akkortájt vette nőül Heldig nevű operaénekesnőt, „ezt az arisztokrácia igen rossz néven vette tőle.” Ugyanez év májusában Elsler Fanny egy újabb kreációjáról beszél, az *Esmeralda* ballet címszerepéről, amelyben a „*göttliche Fanny* tout Vienne fejét elcsavarta.” Itt emlékezik Mária Luizáról is, I. Napoleon volt nejéről, s megjegyzi, „hajdani szépségének romja sincs. Valóságos sárga-fakó mumia lett.”

A hackingi kastélyban, majd Ischlben tölt kedves napokat Sophie bárónő. *Királyi fenségét* Hackingban látogatja meg Kent hercegnője, „a fiatal angol királynénak édes anyja”, aki „nagyon egyszerű, jólelkű fejedelmi hölgy.” Említést tesz Albrecht herceg nejének, Hildegarde főhercegnő leánykájának születéséről: „aki sokkal szebb és kifejtettebb, mint más csecsemő. Teréziának keresztelték. A bajor királyné karjára vette, úgy mutatta meg az én királyi fenségemnek.”

1846 nyarán Ischlbe készül Amália svéd hercegné és Sophie bárónő az ott lakó Sickingen grófnét kéri föl, beszélne Heuschober hotelierrel, melyek lennének föltételei. A hercegné és nővére, a badeni nagyhercegné részére is kell szállás; még pedig: „tizenkét szoba”, a lakás egy része okvetlenül a *belle époque*-ban legyen. Asztal és ágynemű is szükségeltetik. Júniusban, az elutazás előtt, még említést tesz Ferenc császár szobrának a leleplezéséről: „Rendkívüli díszszel és fénynyel ment végbe. Az udvar teljes díszben megjelent.” Azt is megjegyzi, hogy a szobor többet mutatna, ha nem a *Burg* aránylag szűk udvarán állana. „Monochesi, úgy látszik, a milanoi proportiókat tartotta szem előtt. Az ottani *Arco della Pace*-n például pompásan festene az emlékmű.” Említést tesz még Zsófia főhercegnő egyik udvarhölgyének, Amadé Alexandrine-nak Wurmbrand gróffal közeli lakodalmáról, végül pedig panaszkodik, amiért *Pereira* miatt csak augusztusban mehetnek Ischlbe. Addig nem adja át a lakást „C’est une mer à boire que de faire des affaires, avec ce Monsieur...” és leírja a július 26-án, Ferdinánd császár feleségének nevenapján megtartott fényes bált.

Valószínűleg már az ischli saison után, 1846. szeptember havában, megemlékezik *Rachel* vendéglátékairól. Corneille és Racine tragédiáiban lépett föl a diva és „*elragadta Bécset*.” Valóságos dythirambusokat ír a halhatatlanról Sophie bárónő. Szemeit *csillagoknak* mondja, amelyek „a szerelem vagy a gyűlölet tüzében égve, lobogva, örökös nyomokat hagynak annak a lelkében, akinek látnia megadatott. Hangját az angyalok karához hasonlítja. *Mária Stuart*-ot úgy adta, mint senki. A *Burg*-theater művésznői minden előadáson ott vannak. Az unalmas Rettich valóságos ámulattal nézi. De milyen lesz majd az ő játéka nekünk, a Rachelé után! elle sera la grenouille de la fable - *Adrienne Lecouvreur*-ben isteni. Azt hiszem, Bécs valamennyi gavallérja óhajtott volna *Szász Móric helyén lenni*...” Említést tesz később, egyik októberi levelében, a Carl-theaterról is, ahol a világhírű *Tom Pouce* admirális produkálta magát: „A kis törpe akkora, mint egy két éves gyermek. Úgy szalad, mint egy ürge s egy este *tizenkétszer* öltözködik.” A színház általában sokat foglalkoztatja Scharnhorst úrhölgyet.

Látszik, abban az időben élt, amikor Bécs a világ legmuzikálisabb városának tartották. 1846 november 18-án Berlioz zenekari hangversenyét említi, amelyben Mara és Staudigl énekeltek. Sophie bárónőnek legjobban a Napoleon-apotheosis tetszett. Egy gyászinduló. Apróságokra is kiterjed a figyelme, így például jelenti: egyik barátnőjének, Pallavicini grófnénak, gyönyörű leánykája született. A karácsonyi ünnepek alkalmával megírja, milyen *csodaszép karácsonyfát* kaptak Zsófia főhercegnő fiai: „a kis Lajos majdnem elveszett a játékok tömkelegében. A császár, a császárné, mindenki megjelent a díszes karácsonyfa-ünnepen.” Ennek a levélnek a vége kissé pikáns: „Mit szólsz Lola Montez-hez, a bajor király ideáljához. A vén bolond okosabb dolgot is cselekedhetne, mint hódolni egy Pétervározt és Berlinben megütleget táncosnőnek.”

Erről a punktumról azonban sokkal többet és körülményesebben ír Sickingen grófnénak a Würzburgban lakó Speth Crescence.

„- itt mindenki Lola Montezről beszél. Igazat és nem igazat, comme toujours, ilyen esetekben. A király már verseket is ír hozzá. Lola többnyire kék bársonyköppönyeget visel, hermelinnel szegve. Remek equipage-a is van. Arco grófné, a született Zeil grófnő, aki nemrég majdnem hasonló toaletteben, hasonló fogaton kocsikázott, kellemetlenül járt. A nép sárral dobálta meg. A jámbor, türelmes bajorok lázonganak. Lolát annyira gyűlölik, a rendőrség kénytelen őrizni. Házában mindig vannak rendőrök. Karácsony és újév éjszakáját a király Lolánál töltötte; s társaságában hazard-játékokat játszott. A vén bolondot teljesen papucs alá kerítette a furfangos spanyol ballerina. Férjem bizalmasan megsúgta, qu'elle était parvenu a reveiller les sens de son adorateur, qui depuis plusieurs années ne voulut plus se prêter à ses desirs, et que cela le rendait tout fou d'amour...” A kényesebb helyeknél általában szeretik a francia nyelvet használni a levélírók. Itt-ott azonban ezt is meglehetősen hibásan. *Lolá*-ról minden átmenet nélkül, a „főherceg-palatinust” említi Spethné, s megjegyzezi, Németországban is mennyire sajnálják. Remélik egyben, István főherceg méltó utóda lesz. Az *ather*-rel végzi levelét, amely: „gyógyító módoknál most nagy sikerrel használódik.”

A *palatinus* haláláról, Bécsből, Scharnhorst Sophie terjedelmesen ír Sickingen grófnénak: „igen szomorú farsang ez a 47-iki. Rengeteg sokan vannak gyászban. Alig van család, amelyben gyászeset ne fordult volna elő. Batthyány és Batthyányné halála még az eddig nem gyászoló családokat is gyászba borította. Még a színházak is úgy festenek a sok fekete ruhától, mint valami Requiem. A palatinusné tegnap érkezett meg. Egyelőre Bécsben marad. A szegény asszony vesztesége pótolhatatlan. A legjobb férjet, ragyogó pozíciót veszített. Kilátásai gyarlók. István főherceg, mostoha fia, gyöngéd szeretettel kíván róla gondoskodni. Minden szórakozásunk *Jenny Lind*. Az ő éneke fölemel, elbűvöl. Hangjának tisztasága, előadásának gráciája, nemes egyszerűsége mind olyanok, amiről eddig nem is álmodtunk. Három képem van tőle s egy medaillon. Egyik oldalán arcképe, a másikon egy hattyú látszik, szájában babérággal, alul a körirat: *A magasztos művésznőnek hódolói*. Múlt hét egyik estéjén az én királyi fenségemnél énekelt. Svéd dalokat, majd Mendelsohntól néhányat adott elő, - *utánozhatlanul*. A napokban négy verset olvastam a bajor királytól. Milyen lángolás. Csodálom, *hogy a papír lobbot nem vetett!* Hogy fog ez a Lola-história végződni, azt csak az istenek tudják!!!”

A *Lola-história* általában rendkívül foglalkoztatja az arisztokráciát. Az udvari dámákat. A sorok közt mintha azt is látnánk: sok a *mű-megbotránkozás*. Ezek a jó hölgyek egy kicsit emlékeztetnek a roccocora. Abban a szívtelen, puderos, abroncs-szoknyás világban ugyanis az *alcove* minden botránya megengedett. De szépen, hűvösen, *éclat* nélkül. Bizonyos körökben épen csak a színvallás a bűn. A férjet meg lehet csalni, de conventiók nélkül nem szabad az *amour libre*-nek áldozni *egy emberrel*, mert az *shocking*. Azért dobtak követ Koburg Luízára, aki *minden poklonon* keresztül híven kitartott mellett, akiért feláldozta a világot.

Ellenben általános tiszteletnek örvendenek olyan dámák, akik hites uraikat Acteon sorsára juttatták, de csak en secret. *Mundus vult decipi, ergo deceptiatur...*

A bajor trónörökös haláláról, Würzburgból, február 24-én következő titokzatos sorokat írja Speth báróné: „A koronaherceg meghalt! És a komornyikja! Ez szép história. Már régebben beszéltek, valami olasz gróf felbérelt orgyilkossal oldalba szúratta - mindazonáltal mesének tartották, és most...? *tel le père tel le fils...* Még a papa is megérezheti majd Lolla spanyol törét. Münchenben leírhatatlan a zürzavar... Talán Bécsben is beszéltek, micsoda választ adott a király a papságnak, amely arra kérte, küldje el kedvesét az országból: „*Bleibt bei Euer Stola - und lasst mir meine Lola*”. Nemde hallatlan!?”

1847. március 27-én *végre* jelenti Speth báróné, hogy „Lolla elhagyta Bajorországot. Még olyan nehezen talán nem ment semmi. Luitpold herceg térdre borult a király előtt, úgy könyörgött, távolítsa el az ország *rossz szellemét*. Mikor távozott, óriási kravallók voltak. Lolla rálőtt egy diákra, mire a nép a táncosnőt sárba tiporta, össze-vissza verte, *alig menthette meg életét*. Ha a király el nem küldi, még rémesebb események is történtek volna”.

1847. október 19-én Scharnhorst Sophie Sickingen grófnénak leírja a néhai *palatinus* leányának, Erzsébet főhercegnőnek esküvőjét: „a szép, fiatal menyasszony *ezüst-blond csipke* ruhát viselt. Magatartása oly méltóságteljes volt, szinte meglepő egy tizenhat éves fiatal leánynál. Egyrészt nász - másrészt gyász. Rainer főherceg fiát, a szép, fiatal Frigyes főherceget elragadta a halál kérlelhetetlen angyala. Édes anyja, Mária főhercegné vigasztalhatatlan. A fiatal *Ferenc főherceg* - a mai uralkodó - a napokban tért haza Pestről, ahol István főherceget, mint a vármegye főispánját installálta. A tizenhét éves főherceg az egész uralkodó-családban legjobban beszél magyarul, ezért küldötték őt. A magyarok tomboltak a lelkesedéstől. Kossuth a *haza reményének* nevezte...”

Mennyire változtak aztán az idők nemsokára. De még egy darabig tart a *március előtti* stagnáció, a *slendrián* uralmának végső napjai. Mert 1847 decemberében, Speth báróné, - aki különben is nagyon kultiválja ezt a genret, - ráér pletykákról referálni: „A kissingeni saison elég mozgalmasan folyt le. Schönbornné kedves társaság volt, nem rágalmaz senkit, de annyira coquette, hogy ez a tulajdonsága a többi jót elhomályosítja. Pálffyné nem maradt sokáig, mert nem mutatkozott udvarló a látóhatáron. Gróf Almássy sem igen jól érezte magát, mert ez még mindegyre *secours* után néz. Pénz kellene neki. Esterházyné egy csinos kísérelével érkezett, valami Meskó kapitánynyal. Mindig együtt kocsiztak, egy házban laktak. Némelyek megszólták - mások irigyelték a hercegnét. Annyi igaz, igen szép szemei voltak annak a magyar gavallérnak --”

Az 1848-iki események *előszelét* Ugarte grófné jelzi Sickingen grófnénak, de Scharnhorst Sophie még január 7-én kelt levelében egészen nyugodtan referál a „*kedves, kecses kis főhercegecskének viruló egészségéről*.” Megemlékezik Mária-Lujzának, Napoleon feleségének temetéséről. „Bombelles és Zobelné kísérték holttestét Pármából.” Szegény, sokat szenvedett asszony. Schwarzenbergné mondta, a császárné igazán szerette Napoleont, *aber er hatte viel am Kerbholz*. Aztán, leider, a *vér*, a *szenvedély* elragadták, ezért nem lehet a históriában olyan neve Mária-Luizának, mint ahogy *lehetett* volna. De mon Dieu, a falaknak is fülei vannak. Minek beszéljen ilyesmikről egy kis szürke udvari dáma... Át is tér mindjárt egy *deliciöz* darabra „Dorf und Stadt” amelyet a „Burg”-színházban adtak, s *Mártha* első előadására a *Karnthner-thor*-ban. Január 31-én a „Zajló Carneval”-t említi, amely elég vidám: „Sok *Rout*, minden szombaton soirée dansante Eszterházy Pálnéval, de Schwarzenberg Louisék ez idén csöndesek. Metternich hercegnél minden este whist-partie.” Februárban műkedvelői előadást tartottak a fiatal főhercegek: „Megjelent az egész udvar, Ferenc császár özvegye és Zsófia főhercegné, aki mindinkább *előtérbe lép*. Tulajdonképpen mintha *ő lenne a császárné*, nem a csöndes, szelíd Ferdinánd még szelídebb neje, Mária-Anna. Az előadás pompásan sikerült.

Kotzebue „Pagenstreiche” című darabját adtuk. *Ferenc főherceg* - I. Ferenc József - *elragadóan, igazi művészi temperamentummal adta Fritz Hurlebusch szerepét*. Az élőképek is gyönyörűek voltak. Metternich Richard, mint *madarász Henrik császár* pompásan festett ó-német costume-jében.”

Április 9-én már igen komolyan, *desperátán* ír Sophie bárónő: „- istenem, istenem. Rémes dolgokról írhatok neked. *Néhány hét alatt éveket éltünk át*. Ezek a rettenetes zavargások. *Kravall* minden vonalon. Mi lesz a birodalommal?? Tavaszos, szép az idő. De milyen tavasz ez! Meg se ismernéd a te régi, kedves Bécsedet, édes Évám. Fehérkokárdás *Nationalgarde*, mit mondasz hozzá. A régi rend fenekestől felfordult. Szabadsajtó! Utcahosszat árulják a lapokat. Az érdekesebb eseményeket belőlük rikácsoló hangon kiabálják az elárúsító asszonyok. Ilyen szörnyek lehettek a *terreur* asszonyai. Április 1-én, a vörös-fekete-arany trikolor az István-templom tornyára tűzték a diákok. Naponta folynak a hazafias demonstrációk. A császárnak egyre ki kell állani a balkonra és hajlongni a nép előtt. Micsoda idők... Nagybátyád, Hoyos, áll a nemzeti gárda élén, de mennyi keserű tapasztalatot szerzett eddig is a csőcseléktől. Az arisztokrácia ezen a tavaszon igen csöndes. Teljesen visszavonult. Még a színházba se járunk, se a Práterbe. *La Bande joyeuse de la crème a cheval*, teljesen eltűnt a fák alól. Sándor Móríc se ugratja ott már paripáját. *Az most Magyarországon lármázik*. Képzeld, részt vett a macskazenében, amelyet Metternichnek adtak! Az első *alkotmányos* 1-ső május a Práterben, képzelheted, hogy festett! Csupa *szegényes toilette, szegényes szalmakalapok*. Az arisztokrácia pénzét az Olaszországban küzdő *dicső hadsereg* (?) katonáinak, sebesültjeinek küldi. A császár és Ferenc főherceg kocsiját diákok kísérték. *Policáj* nincs többé, minden össze-vissza megy...” Az olaszországi első győzelmek azonban lelkesedéssel töltik el Sophie bárónőt. „Hősiesen küzdött az ifjú Ferenc főherceg is, akit nem lehetett visszatartani a hadba való meneteltől. Noha Zsófia főhercegnő azóta se nem él, se nem hal.”

A tiroliakról dicséneket zengenek az udvari dámák. 1848 május 2-án Innsbruckból írja Auersperg Friderika: „Jól esik látni, vannak még a császárnak olyan alattvalói is, akik nem *parancsolni*, de *engedelmeskedni* kívánnak. Az uralkodó család a nagy kastélyban lakik. Csönd mindenütt. Az ablakok alatt gyors suhanással siklik a szép, kék hullámú folyó. Itt még van élet, van hűség...”

Annál keservesebben panaszkodik május 22-én, Bécsből, Sophie bárónő. „Valóságos vad csordák, középkorbeli táborok lepték el a *Glacis*-t. 20-30.000 ember baltákkal, ásókkal meg akarta ostromolni a Burg *szent falait*, szétrombolni Ferenc császár szobrát. Az utcákon barrikádok... *Terreur*, ez a *terreur*, irtózatos. Zsófia főhercegnő sírt, királyi fenségem és én, zokogva borultunk előtte térdre...”

A hyperloyális feketesárgaságtól szinte csöpögnek ezek a sorok; úgy, hogy magyar emberben még olvasásuk is émelygést kelt. „- a prágai események is irtózatosak. Egész huszárezredek szöknek meg hűtlenül a zászlótól. *Oh, azok a rebellis magyarok*. Ha nincs a nemes, bátor Windischgraetz herceg, ki tudja, milyen sorsra jut a császári ház, a monarchia... Windischgraetz Radetzky után az első hős! A szegény Lichtenstein Andi elesett a harcban, *für Kaiser und Vaterland*... Véres könnyeket tudnék sírni, mi lett a hatalmas monarchiából, amely hívatta volt egész Európának parancsolni.”

Júniusban is csupa háborús hírekkel foglalkozik Sophie bárónő: „Radetzky babért-babérra arat Itáliában. A napokban gyász-istentiszteletet tartottak a becsület mezején elhullottakért. A fiatal Széchenyi is odaveszett. Hackingban vagyunk. Királyi fenségem 8-án meglátogatta Dietrichsteinnét Badenben. Ott vannak Taaffeék is. Szegény Hildegard főhercegné is rengeteget szenvedett a prágai rémes napokban. Végre kis fia meghimlőzött és el is húnyt.”

Sophie bárónő, 1848 októberben, az egész udvarral Olmützbe menekül. Onnan emlékezik meg az utóbbi idők eseményeiről: „- de talán már vége lesz ezeknek az irtózatoknak.

Mayerhofer elutazásunk előtt mondta: *olyan napok nem lesznek többé, mint a márciusiak és májusiak voltak*. Most végre a magas udvar, Olmütz biztos falai mögött, nem félhet a *gyalázatos magyar lázadóktól* - -”

Ebből is láthatjuk, milyen véleménynyel voltak bécsi körök mindenkor Árpád nemzetéről, amely annyi vért, vagyont áldozott Ausztriáért. Amely trónját Mária Terézia és Ferenc császár alatt is annyiszor megmentette a végösszeomlástól. De ki emlékeznék arra a sok-sok, szegény magyar fiúra, akik porosz, olasz és annyi más idegen földön pusztultak el, *idegen* ügyért, ki azokra, akik Sadowánál, Boszniában, ignotis perierunt mortibus illi - a sasos zászló árnyékában.

„- - Hackingban voltunk még, amikor Wasa herceg egy napon sápadtan rontott be, s értesített Latour irtóztos haláláról. Az út is rettenetes volt idáig. Rossz parasztházakban tanyáztunk éjjelre. A legmagasabb uraságok is. Útcsinálók, az országút mentén, gyakran emelték ránk öklüket, kiabálva: Ha *schwarzgelbek* vagytok, *széthasítjuk a fejeteket*. Brünn egész lázadásban állt. A *gyalázatos sajtó* felbújtotta a békés morvákat. Itt, Olmützben végre, Schneeberg kanonok bocsátott az én királyi fenségem részére egy igen kényelmes, hatszobás lakosztályt. A császári család a *Rezidenciában* lakik. Itt van Windischgraetz és a modenai herceg. Mikor a bástyákkal körülvett városba, a felvonó hídon át berobogott kocsink, olyan nyugalom szállt meg, aminőt nem éreztem a márciusi napok óta.”

Speth báróné is búslalkodik Würzburgban 1848. nov. 11-iki kelettel írja, *mennyire megváltoztak* egy év alatt a dolgok. A nemesség, ime, *nulla*. Semmise maradt, csak a pusztá név, *minden előjogok nélkül*: „adja Isten, hogy Magyarországon is mielőbb helyreálljon a rend; hogy a magyarok is kialudják a *szabadság mámorát*, ami őket megrészesítette. Mialatt leveletem írom, hozzák a hírt a magyarok egy újabb vereségéről, így hát remélhető a mielőbbi teljes megadás. Hála istennek! Welden, akit most neveztek ki bécsi kormányzóvá, szintén az az ember, aki a császárvárosban rendet csinál... A párizsi ruháidat, kedves Évám, ma postára tettem. Csak meg ne rémítsen a rettenetes vám...”

Milyen tarka össze-visszaság. Egy nemzet leigázásáról, meg a párizsi rongyokról egy füst alatt ír az osztrák születésű bajor báróné. Felületesen, asszonyosan. Mint az olyan saját akaratnélküli lény, akit rendesen külbefolyások, áramlatok, rokonok, környezet inspirálnak. *Ferenc főherceg* trónralépéséről december 5-iki kelettel, *túlaradó* örömmel ad hírt Scharnhorst Sophie:

„- - mily boldogság! A *legszebb, leggyönyörteljesebb* napját éltem át életemnek; a napot, mikor a *tündöklő, ifjú csillag először ragyogott Európa egén*.”

Ez a „tündöklő ifjú csillag” I. Ferenc József, akinek javára a „jóságos, gyöngédszívű *onkli*, Ferdinánd császár, lemondott.” Scharnhorst bárónő természetesen nem említi, micsoda intriguái a kamarillának előzték meg ezt az *önkéntes lemondást*, nem azt, mennyire *puhította* az energikus Zsófia főhercegné szegény gyámoltalan sógorát, s hányszor tálaltatta elébe a *kirschenstrudel*-t meg a *speckknédli*t, kedvenc eledeleit...

„Nyolc órákor történt az összejövetel, - írja Sophie báróné. - Senki sem tudta, mi következik. Mikor a *lemondási okmányt* felolvasták, az egész udvar rendkívül meglepődött. Mindent leírni az újságok, én csak arról tudósítalak, amit éreztem, mikor Ferdinánd megáldotta, megölelte térdelő unokaöccsét, s lelkére kötötte, uralkodjék dicsően, igazságosan apái trónusán. Sírt Ferdinánd császár, Ferenc főherceg is, de mi mindnyájan zokogtunk. A tanácsszobából heroldok hirdették ki *I. Ferenc József trónralépését*. Az őrség fegyverbe állt. A dobokat megpörgették. Ezek után a fiatal császár valamennyi főhercegtől, Windischgraetz hercegtől, Jellassichtól, *a mi hőseinktől* követve, a néphymnus hangzatai mellett vonult ki a kastélyból. Zsófia főhercegné nyitott kocsin, örömtől ragyogó arccal követte kedvencét, mellette Erzsébet

főhercegné ült. Az én királyi fenségem kocsijának is igen jó hely jutott, úgy hogy teljesen láthattam a menetet. Még az idő is kedvezett ennek a világtörténeti eseménynek. A téli nap pazarul szórta sugarait s fény volt kint és bent a lelkekben...”

Erre a fényre ugyan sötéten borult az a *kis magyar árnyék*, amelyet még akkor Olmützban nem akartak meglátni.

Átallom leírni, hogy lelkesedik tovább az osztrák udvari dáma, hogy írja le a hálaadó istentiszteletet, amelynél Zsófia főhercegné oly átszellemült arccal térdelt: „mint egy angyal, aki föladatát teljesítette.” Megemlékezik még az udvar elutazásáról. „Külön udvari vonat vitte Ferdinándot Prágába. A pályaudvar zsúfolásig megtelt, ezer és ezer torok éltette a távozó császárt. Mindenfelől kendők lobogtak.” Ír még a kivilágításról, az első küldöttségekről, amelyeket az ifjú uralkodó fogadott, aztán a díszelőadásról, amelyet „- I. Ferenc József trónralépésének öröme az olmützi városi színházban tartottak. *Mártha* dalmű került színre. Zsófia főhercegnő szinte tündöklött az örömtől s a gyémántoktól.”

Speth Crescence báróné is ujjong a „*forradalom leveretésén*”, s dühösen kel ki a „*Rebell-hund*”-ok ellen. „- Haynau rendet csinált végre. De azért sokan megmenekültek; *dieser Kossuth, dieses Scheusal von einem Menschen!*” Azért panaszkodik, hogy mindet miért nem akasztották föl, s hogy „milyen komizság Angliától, úgy ünnepelni a szürke fiskálist” - Kossuthot. - Érdekes itt, amit Auffenberg Norbertről ír, akiről kitűnő írónk, Eötvös Károly, egyik régi novellájában olyan szépen emlékezik: „- Talán emlékezel még a romantikus kis poétára, báró Auffenbergre? Sch. Sophienak tetszett egy kissé valamikor. Ő is elég romantikus. Nos, ez az Auffenberg teljesen revolutionárius lett. Carlsruhéból egyenesen Magyarországra ment, s ott az *insurgensekkel* verekedett. Azt mondják, elfogták, fölakasztották. Tényleg a romantikus kis Auffenberg lenne az, aki Münchenben olyan örületes rajongással szeretett egy érdekes szőke asszonyt... Te már tudod, kit. A szőke asszony még megvan. De valószínűleg elfelejtette a kis poétát, akinek sírján *die armesünder Blume* weht... c'est la vie... Tudd meg, édes Évám, bécsiektől, az a felakasztott insurgens volt-e valóban a szőke asszony trubadurja? - - stb. stb.”

1850 telén nagyon élénk a bécsi farsang. Sophie bárónő temérdek mulatságról ír, s minden multság *csillaga* az ifjú császár. A *pulcher puer* - így nevezték akkor I. Ferenc Józsefet - körül forog az egész arisztokrácia, Sophie bárónő szerint az *egész világ*.

„- les jours se suivent mais ne se ressemblent pas - írja 1850. január 13-án - minden nap új fényt, mulatságot hoz. A fiatal császár szenvedélyes táncos, kitűnően táncol. Mazurkát és polkát kivéve, minden táncban résztvesz, s ő személyesen hívja fel a hölgyeket. *Micsoda kegy!* Már két alkalommal választotta cotillon-táncosnőül Ugarténét. A boldog! Remek toiletteje volt utóbb. Rózsaszín atlasz, blond csipkéekkel. A császár az első keringőt Dietrichstein Klotilddal, a másodikat Apraxin grófnővel táncolta. 16-án nagy bál lesz Zsófia főhercegnő termeiben. A katonatisztek, épen úgy mint a császár, *Waffenrock*-ban táncolnak. Jellassichot a cotillon hölgyválaszában majdnem széttépték. *Hősünk* kalapját és kardját ilyenkor a parketre helyezte s mindenki tiszteletteljesen csinált neki helyet. János főherceget *igen szívesen fogadta* az uralkodó család.” Akkortájt volt ez, amikor fentemlitett főherceg egy postamester leányát vette feleségül. Utána is teszi Sophie bárónő: „a császár nejének a *merani grófnő* címet adományozta. Sok a szép, fiatal leány az idén. Dietrichstein Clotilde *est la reine des bals*, utána következik Waldstein Caroline, Schwarzenbergéknél is lesz nagy bál. Szóval, mulat Bécs...”

Akkoriban volt ez, amikor nálunk igen szomorú farsangok jártak. Mikor néma csönd, gyász borult Magyarországra s egyetlen nóta mellett vígadt sírva a fiatalság: *megvirrad még valaha...*

Ugyanekkor Speth báróné is ír a würzburgi farsangról, ahol *óriás feltűnést* keltett egy bálon Taxis herceg leányának - Regensburgból - több milliót érő gyémántékszere: „azt mondják, férjhez megy. Valami fiatal Kesselstadt-ról van szó, anyja Stockau-leány. Hát Buttler Sándorhoz mit szólsz? Egy kis hadnagy, vis-à-vis du rien, most Magyarországra megy milliomos nagybátyjához, és ha vallását megváltoztatja, örököl s tagja lesz az első táblának. Csinos carrière, nemde!”

Sophie bárónő a nyugodtabb viszonyok közt visszatér régi kedvenc szórakozásához. Sokat jár színházba. Március 19-iki kelettel írja: „La Grange jutalomjátéka a *Prófétá*-ban, remekül sikerült. A kiállítás tündéri, úgy a *korcsolyázás*, mint a *korcsolyázási menet*. Ander énekelte a címszerepet, kitűnően. Ma este La Grange Zsófia főhercegné estélyén fog énekelni. Az idén kevés jegyes-pár van. Montenuovo herceg Batthyány Júliával váltott jegyet. A fiatal császár pompás színben van. *Napról-napra szebb lesz...* Itt küldöm a kívánt füzöt. *Párizsi modell*. Beteges vagyok. Sok a fáradtság. Meghültem, torkom fáj. Egy igazándi udvari dámának *Pappendeckel*-ből kellene lenni, hogy ne érezzen semmit. Csorich Sophie meglátogatott múlt héten.”

A pletyka egész áradata Speth bárónénak Würzburgban 1850. április 29-én kelt levele: „....annyi az *on dit*, a sok esemény, nem is tudom, hol kezdjem, drága Évám. Mit mondasz a bán házasságához, - *egy tizenöt éves leányt vesz el...*” Ez a Jellassichné volt az, akit annak idején a fiatal császár annyira kitüntetett, akivel majdnem minden tour-táncot táncolt azokon az estélyeken, amelyeket Zsófia főhercegnő fia szórakoztatására oly sűrűn adott, s amelyeken az osztrák arisztokrácia legszebb hölgytagjait összegyűjtötte. A főhercegné azt mondta, nehezek az uralkodás gondjai, a fiatal vérnek szórakozás is kell. - „Schönborn Irén elhagyja Prágát, bár ez igen nehezebbre esik, sehogyan sem tudja magát belételezni, hogy *les jours fêtes sont passé pour elle...* Te értesz. De legérdekesebb egy fiatal pár most nálunk, gróf Stadion Rudolf és egy volt Baillou báróné - Hadik Gizella grófnő. Az asszony vallási órákat vesz egy evangélikus paptól, mert át akar térni s férjhez menni Stadionhoz. Sokan azt állítják, már *régi láng*. Évek előtt is utazgatott Stadionnal, Marienbadban is jártak. H. G. aztán elment Bécsbe vagy Magyarországra... de Stadion egyre kutatót irkált utána, halálos beteg is lett egynéhányszor és ma chère, alte Liebe rostet nicht, a kis báróné most megint itt van hűséges lovagijával. Kérdezd meg Taaffenét, mit tud ennek a Hadik Gizellának a körülményeiről. Nagyon érdekel...”

Speth bárónét, úgy látszik, minden pletyka érdekli. Mert él-hal az on dit-ért, s levelei mindig spékelve vannak az ilyenekkel.

1851. június 22-én kelt levelében, elegikus hangon emlékezik meg Sophie bárónő *Elsler Fanny* búcsújáról. A lelépő dívát: „- - koszorúkkal, virágok özönével, nyomtatott versekkel árasztották el. A versek közül temérdek selyemre, drága atlaszra volt nyomva. Fanny remekelt! Szebb, bájosabb volt mint valaha. Taps és taps, éljenzés. Valóságos *március előtti* színházi estét ünnepeltünk. De engemet rendkívül megrendített az egész eset. A művésznőt temettük, aki 21 éven keresztül bájolta el Bécset. Legyezöm mögött sírtam. Egy kicsit magamat is sirattam. Saját ifjúságomat, a visszahozhatatlan múltat...”

A következő levélben „Mm. Mille affaires”-nek mondja magát Sophie bárónő, s mentegőzik, amiért hanyag levelező. Itt említi a fiatal Dietrichstein halálát, aki Tatán, Esterházyék vadászatán meghült s elhanyagolt tüdőgyulladásban meghalt: „- - a szülők vigasztalhatatlanok. A család kihalóban van. A hercegnek csak egy fia van, Móríc gyermektelenül halt el.” Ir a császárnak valami utazásáról, amelyet a horvátországi vízáradás miatt szakított meg.

Speth Crescence, Würzburgból - 1851. november 5. - az angolok ellen dühöng: „- - Hallatlan Kossuth angliai ünnepeltetése... és mégis, a mostani fiatal uralkodó alatt hatalmas leendő Ausztria s eltiportatik a *csőcselék*, a rebellis-népség. *Palmerstonnak nem tartok akasztófát*

elégé magasnak. Ő az oka, hogy a magyar emigránsokat keblére fogadta a szigetország. Reményilem, Bécsben minden angol szokást, ruhát etc. sutba dobtak...”

1852 januárjában sok Bécsben a *grippe*-beteg. Sophie bárónő *királyi fensége* is szenved s ezért a hű udvari hölgy kevesebbet írhat. A karácsonyestét Zsófia főhercegnőnél töltötte, s megemlíti, a fiatal császár több igen szép íróasztaldíszot kapott, többek közt, porcellánból, a híres generálisokat, élükön Radetzkyvel: „Ezek a generálisokat ábrázoló porcellánfigurák most Bécsben nagyon divatosak.”

A *grippe* egyre jobban dühöng a tél folyamán. Alig van ház, ahol ne lennének betegek. Más ragadós, súlyos bajok is uralkodnak. Rainer főherceg halála pedig véget vet a farsangi szórakozásoknak. Megemlíti itt, hogy „Ugartenét már nem tünteti ki a fiatal császár. Úgy látszik, *elle n'a pas le talent de conserver les affections.* - Különben is utóbbi időben igen mondaine társaságba keveredett. A Festetich-lányok, a néhai palatinus volt főudvarmesterének leányai igen szépek. Új csillagok most...”

A Libényi-merényletről irtózáttal emlékezik Sophie bárónő „- - ma is remegek, amikor leírom. *Isteni* fiatal uralkodónk esete gyászba borította egész Bécset. De mekkora volt az öröm, amikor a veszély elmúlt. Az elvakult, gyalázatos magyart fölakasztották. Sírjába az egész birodalom átka kísérte. Zsófia főhercegné éjjel-nappal ápolta drága fiát. Mikor először ment a *Burgtheater*-be, a közönség egy negyedóraig tapsolt és éljenzett a legnemesebb, áldozatkész anyának. Ilyen ovációkban részesült a fiatal császár is. A hálás fiú édesanyjának egy remek, rubinszívvvel ékesített karperecet ajándékozott folyógyulása után. A karperecen egy kis medaillon is van, ebbe fiának haját rejtette el a főhercegné, aztán megjegyezte, a *rubin* a császár vérének kiömlésére fogja emlékeztetni: *Ja, das ist ja eben der Witz, liebe Mutter,* felelte az ifjú uralkodó. Zsófia főhercegné a bátor, önfeláldozó, hű Odonnelt egy széles aranygyűrűvel ajándékozta meg. A gyűrűt óriás türkiz ékíti, alatta rejtek, amelybe a császár egy véres hajfürtjét zárták. A gyűrűn következő fölírás áll: *Gott vergelt's.*”

Speth Crescence 1853 májusában az akkor oly divatos asztaltáncoltatásról ír: „- - Sensheimné azt állítja, nála egy kis asztalka valósággal *futott*. Münchenben is táncoltatják az asztalokat. Még udvari körökben is.”

Érdekes Scharnhorst Sophie levele a császár első magyarországi körútjáról. Természetesen ezt is *bécsi szemüvegen* át nézi „- - Uralkodónk magyarországi útja valóságos *diadalmenetté* alakult. A forradalom utolsó emlékeit is eltörölte ez az út, ami Zsófia főhercegnét végtelenül boldoggá tette - -”

Sophie báróné valószínűleg sohasem hallott Arany „*walesi bárdok*” című balladájáról, mert említi: „- - a *tartomány* legelső költői vetélkedtek a dicshymuszok írásában. A legelső családok fiaiból alakult bandériumok üdvözölték, minden kastély fellobogózva, virágdíszben pompázott.” Persze, a császárvárosban nem igen mesélték el akkor, hogy azok a *legjobb családok* többnyire kalucsnis *Beamter-familiák* voltak, sem annak a nemes úrnak az esetét, aki Grünne kérdésére, mivel szolgálhatna, így felelt: „Csak azzal, ha *mielőbb* kimennek a határból Uraságtok.” Ösmeretes, hogy a nép megátkozta egyik gróf Sz-t, aki tényleg valami bandérium élén lovagolt. Mikor aztán a forró nyári napon, a nehéz díszruhában, gyors nyargalástól gutaütés érte, tompa megdöbbenéssel mondta mindenki: *Isten ítélte.* Sophie bárónő említi még az ünnepeket, amelyekkel a visszaérkező császárt fogadta Bécs, aki látszólag nyugodt volt, hogy a *háládatlan, barbár magyarok* földjét ilyen szerencsésen háta mögött hagyta...

1853 június végén megemlékezik Wasa Carola hercegnőnek a szász királyi herceggel való lakodalmáról „- szegény Gusztáv herceg rendkívül sokat szenvedett ezalatt. Oldenburgba ment rokonaihoz, miután egyetlen leányát nem kísérhette a templomba...” A herceg ugyanis nem találkozhatott nejével, Luiza badeni hercegnővel, akitől egy csúfos botrány miatt vált el.

Ugyancsak ebben a levélben említi Hunyady Júlia eljegyzését, aki: „boldog menyasszony. Völegénye Obrenovics Milos, igen derék ember, kár, hogy még a nagyapja disznópásztor volt. Hunyadyné, leánya és a völegény most Mária-Cellbe zárandokolnak: *Pour prendre congé de la Madonne*, jegyezte meg a rossz nyelvű Auersperg herceg, miután Júlia áttér a görög nem egyesült hitre. A mise elhagyása itt épen megfordított arányban állt, mint IV. Henriknél - t. i. Obrenovics már *előre* 40.000 forint adósságát fizette ki a leendő anyósna.”

Július 28-án „a palatinus kisebb leányának”, Mária Henriette főhercegnőnek esküvőjéről tesz említést Sophie bárónő. „- a főhercegi menyasszony esküvője, per procura, Bécsben lesz. A völegényt Károly főherceg helyettesíti. Az esküvő, hír szerint, augusztus 4-én lesz. A főhercegnőt mint főudvarmesternő Clam Zelina kíséri, vele mennek még gyermek- és ifjúkori barátnője, egyik Festetich-leány és Wrba Rózi. A völegény, Brabant hercege, igen csinos, rendkívül fiatalosan fest, alig látszik tizenhét évesnek. Mária-Henriette elragadóan bájos; rózsás ajakkal, nefelejcs szemekkel. Tizenhat éves, de korára igen kifejtett. Rajong a zenéért. Menyasszonysága idején is sokat foglalkozott zenével. Énekelt gyakran, többnyire *magyar dalokat*. Ezt Zsófia főhercegné nem szerette. Meg is jegyezte: *A volt palatinus gyerekei csak nem tudják elfelejteni azt a betyár országot* - ”. Valóban, a belga királyné soha sem feledte el szülőföldjét s még élete utolsó éveiben, a brüsszeli kiállításon megtekintve a magyar osztályt, Náray Aladár és Lederer Sándor előtt megjegyezte: Örülök valóban, hogy *hazánk* így kitett magáért. De viszont a dicsőült királyné emléke is feledhetetlen a magyarok szívében.

1853 őszén meghalt Scharnhorst Sophie *királyi fensége* Amália svéd hercegné. Azután kissé megritkultak a levelek. Gyászol a hű udvari dáma és semmi mulatságban nem vesz részt. Csak: „a kedves, édes kis Lajos főherceg első áldozását néztem végig. Meghatóan áhítatosan viselkedett a drága gyermek...” Aztán említést tesz Metternich Melanieról, aki „Zichy Pepihez ment férjhez. Egy olvasó soirén is voltam Zsófia főhercegnénél. Rettichné, a Burgtheater tagja, olvasott igen szépen.”

Ferenc József völegénységéről találunk még egyetmást. „A fiatal császár sugárzik a boldogságtól. Zsófia főhercegné megmutatta nekem a ruhaszövetet, amelyet fenséges férjétől az esküvőre kapott, *10 rőf 300* forintba került. Drága kedves uralkodónk Münchenben bájos menyasszonyánál tölti a karácsonyt”, 1845 február havában már az egész arisztokrácia csak a császári nászra készül. „Olyan toillettek, aminők Demetre-nél, Prévot-nál láthatók, tündérországba valók” - írja Sophie bárónő. „Az esküvő után fényes udvari bál lesz. A mézesheteket a fiatal pár Laxenburgban tölti.” Speth Crescence is ír a „*dicső jegyespárról*.” Említi, hogy Würzburgban, Münchenben, de egész Bajorországban örülnek a frigynek, hogy Lajos király is nagyon szereti az osztrák császárt s hogy: „Csak Sensheim igen reselvált. Nem lát boldogságot Erzsébet hercegnőnek ebben a frigyen. *Oh, le pauvre petit sot* - ” Pedig ez az aprócska bajor diplomata vagy mi lehetett, talán előre sejtette, hogy az ő életvidám, szabadon nőtt hercegnőjük elhervad, elsorvad majd a bécsi levegőben, a spanyol udvari etikett kinos, prokrustes ágyában.

1855. március 6-án ugyancsak Speth Crescence írja „- tegnap este Miksa herceg, aki most itt *Würzburgban* incognito él, tegnap este hírt vett a császárné lebetegedéséről. Leánykája született. Ezért igen haragszik Zsófia hercegné. Stadion még mindig itt van a szép Gizellával és jobban rajong érte, mint valaha. - ”

Sándor Pauline grófnő, a második császárság idejében oly nagy szerepet játszott Metternich-né, 1856. május 10-én Sternbergné-Sickingen Carolinenak írja: „- esküvőm jövő hónap 24. vagy 25-én lesz, itt Bécsben. A nuntius fog esketni. Völegényem szombaton, folyó hó 14-én elutazik Drezdába s csak június 15-ike körül tér vissza Bécsbe. Mink is elutazunk haza, Magyarországra, leveleidet kegyeskedj ezentúl következőleg címezni: *Comtesse Pauline Sándor, Bajna. Hongrie par Vienne et Gran-Nána*. Ha a nyarat Ischlben töltitek, okvetlenül

fogsz szüleimmel találkozni, stb. stb.” Valami gyászseetről is emlékszik a grófnő, amely a Sickingen-családot érte s úgy az ő, mint szüleinek legmélyebb részvétét jelenti. Ir még az Andrássy és Festetich családokról egyetmást s levelét *utóirattal* végzi.

Scharnhorst Sophie még 1856 novemberében is hosszú leveleket ír. Emlékezik néhány estélyről, amelyet Zsófia főhercegné adott s amelyen a *bájos, ifjú császárné* is résztvett. Többek közt említi, mennyire érdeklődik az uralkodó neje a költészet iránt: „- Múlt estén Rettichné olvasott föl, igen szépen, Thomas Moor költeményeiből. A színházban az *Alphea* című balletot adják, óriási sikereket arat egy új ballerina, Taglioni Mária - -”.

Egyre fogynak-rövidülnek a levelek. Sophie bárónő öreg és „nem is történik már annyi mindenféle Bécsben, mint hajdan, vagy csak engem érdekelnek az események kevésbbé” - írja rezignációval. 1857 június havában még megemlékezik a kis Zsófia főhercegnő, az uralkodópár első gyermekének haláláról.

„- - ennek is azon az utálatos Magyarországon kellett történni” - tör ki Sophie bárónő, mintha bizony a halál válogatna hely, idő és tér közt. Mintha nem egyenlőképen sujtana királyt és koldust.

Rudolf trónörökös születése évében, az általános öröm közepette ér véget a levélváltások cyclusa: „az ég küldött angyala ő, akire a hatalmas monarchia várakozással néz. A császár túlboldog. A császárné sohasem volt ilyen szép. Rudolfnak fogják keresztelni, az első dicső Habsburg után. Bécs és az egész birodalom örömben úszik. A császárné több magyar fogoly amnesztiáját kérte felséges férjétől. Ez nem tetszett Zsófia főhercegnének. „A magyarok nem érdemlik, mert mindig lázadók...” Irja Sophie és levelét így végzi: „isten tartsa, éltesse Rudolf trónörökös ő fenségét. Dicsősége sugározza be egykoron az egész világot...” A kapucinusok bécsi kriptájában porlad a daliás királyfi. Élete virágában hagyta itt a földi életet, tette semmivé a hozzáfűzött sok reményt, várakozást. Nem akart se hatalmas, se irigyelt lenni, *csak boldog*. És ez az egyetlen vágy talán, amit halandónak nem enged meg a végzet. Ez az, amit ha elértünk is egyszer, könnyörtelenül követeli vissza tőlünk a kaján sors.

A BELGA KIRÁLYNÉ.

II. Lipót belga király nemrég elhunyt neje, Mária Henriette, boldog emlékezetű József nádornak, a nagy palatinusnak volt a leánya.

József nádor háromszor nősült.

Első neje, Pál orosz cár leánya, Alexandra Paulovna nagyhercegnő volt, aki egy évi boldog házasság után elhalálozván, mély gyászba borította a még egészen fiatal férjet.

József nádor annyira búsult viruló neje után, hogy valósággal búskomorságba esett és akkori környezete féltette a sorvadástól.

A hazájától oly távol elhunyt fejedelemleánynak gyönyörű sírkápolnát építtetett Uzömben, ahol görög-keleti szertartású papok tartották évről-évre a gyász-ünnepélyt.

Ott pihent a siratott halott díszes szárkőfőben, megkoronázva orosz szokás szerint, selyemben, bársonyban, ékkövekkel díszített köntösben, és így nyugszik ma is, mert a nagy nádor utódai kegyeletesen őrzik annak a nőnek az emlékét, akit atyjuk annyira szeretett.

Lassan, lassan gyógyultak a szív sebei és a még alig huszonöt éves főherceg Hermina, hesszeni hercegnőt vezette oltárhoz.

Új élet, új boldogság költözött a budai várak szomorú falai közé, és egy év leforgása után a gólya is kezdte szárnyait bontogatni és kelepelt a bástya fokán.

Örömet, de szomorúságot is okozott egyszerre a piros csőrű madár, mert vele szállt egy sötét, csúnya, víjjogó társa is, a kuvik, nem mozdulva el vigan kelepelő pajtása mellől.

A nádor szép, fiatal neje, egy langyos, halvány sugarú szeptemberi napon iker-gyermekeknek adott életet - de életüket a saját életével váltotta meg.

Halálhörgésébe belevegyült a csecsemők sírása és ismét özvegyen maradt József nádor, és árván a két ártatlanul mosolygó gyermek: István főherceg és Hermina főhercegnő.

Midőn harmadszor nősült a palatinus, már akkor arra is gondolt, hogy anyát is adjon a két kis árvának, és oltárhoz vezette Dorothea württembergi hercegnőt.

Ma is élnek még öreg emberek Budán, Alcsúthon, akik vissza tudnak emlékezni a palatinus harmadik nejére, az angyali jóságú Dorotheára.

Szegények istápjá, férjének minden törekvésében, nagy munkájában segítő hű társa, mélyen vallásos érzületű, adakozó, fenkölt, nemes gondolkodású volt a nádorné, a kitől nem távozott szegény segély, szenvedő vigasz nélkül, ha átlépte a budai várak küszöbét.

Ennek a kiváló asszonynak a leánya Mária-Henriette, a belgák egykori királynéja, a mi magyar főhercegünknek, József főhercegnek a nővére. Itt született Budán - mint többnyire a nádor gyermekei - magyar szó volt az első, amit hallott, magyar föld szülte, eltette, nevelte.

Már gyermekkorában rendkívül eleven, virgonc leányka volt a kis főhercegnő, aki testvérei közt különösen szerette József főherceget s vele nem ritkán olyan csínyeket követtek el, hogy mostoha bátyjuk, a szelíd lelkületű István főherceg intervenciójára volt szükség, hogy kiengeszteljék a jó mamát és a sokkal szigorúbb apát, a nagy palatínust.

Különösen nagy lókedvelő volt a kis főhercegnő, és már tizenhárom, tizennégy éves korában úgy megülte a lovat, hogy akármelyik magyar huszárnak becsületére vált volna.

Épen ilyen jól kezelte a gyeplőt is, és négyes fogatával megfordulva az alcsúthi kastély terrassza előtt, olyan perfekt nyolcast csinált, hogy a legöregebb parádés kocsisok is tisztelegve hajtották meg előtte a suhogót.

A férfias kedvtelések dacára, épen úgy mint Erzsébet királyné, Mária-Henriette is rendkívüli mély kedélylyel, érző szívvel bírt, és különösen fogékony volt a természet szépségei iránt.

Mint kis lánynak, neki is megvolt a maga kertecskéje az alcsúthi parkban, mint minden nádorgyermeknek és rendkívüli ambíciót helyezett belé, hogy az ő virágágyai legyenek a leggondosabban ápolva, nála nyíljon mindig legelőbb a jácint, a rózsza, és amint sorban jönnek Flóra illatos gyermekei.

A zene iránt is nagy hajlamot érzett és gyönyörűen rajzolt.

Ezt a két passzióját asszonykorában is nagyban kultiválta és különösen hárfázni szeretett, amely hangszeret mesterileg kezelte.

A régi, bánatos magyar nótákat mind kívülről tudta s mikor a hetvenes években gyakran jött Magyarországra és Alcsúthon József főherceg vendége volt, órákig elült hangszere mellett, sorba játszva a kedves szomorú melódiákat.

Ugyancsak akkor, csekély kísérettel, egészen incognito beutazta az egész Balaton vidékét, bejárván mind a Kisfaludy Sándor regéiben megénekelt romokat, Csobáncot, Tátikát, Rezit, Somlót, Szigligetét és a többi.

A királynéval mindig volt rajztömb, amelybe a szebb részleteket szkicírozta s aztán egyes tájakat, amelyek különösen megnyerték tetszését, aquarellben is lefestett.

Több ízben megfordult akkor Budapesten is a királyné és egy ízben kifejezte fivére, József főherceg előtt azon óhaját, hogy Erkel „Hunyady László”-ját szeretné látni, melyet csupán zongorakivonatok után ösmert.

József főherceg nővére kívánságát tudtára adatta báró Orczy Felixnek, az akkori intendásnak, és rögtön kitűzték a dalművet. Nyár volt, épen kapuzárás előtt, az énekesek, énekesnők már épen széledőben voltak, s Erkel Ferenc is épen nyaralni készült menni Gyulára.

Nem is tartottak próbát az operából, és ennek dacára igen jól sikerült az előadás, amelybe - szintén a királyné óhajára, a „Dózsa György”-beli fegyvertáncot is beleillesztették.

Előadás után legmagasabb megalégedését fejezte ki az uralkodóné és különösen dicsérte a precíz összjátékot.

Báró Orczy összenézett az öreg Erkelrel, és midőn már az udvari fogatok elrobogtak, oda súgta a nagy szerzőnek.

- Hátha még próbálhattunk volna!

- Hja, hja, gewiss - viszonzá Erkel a muzsikások nyelvén - so hatt's aber auch geklappt.

Temérdek sok magyar könyvet is összevásárolt, valahányszor Budapesten időzött a királyné - többnyire verseket, ezeket szerette nagyon.

Petőfi dalait majdnem mind könyv nélkül tudta s olyan jól ismerte a magyar költők munkáit, hogy alkalom adtán a legnagyobb könnyedséggel idézte a régi klasszikusokat, Berzsenyit, Virágot, Anyost, sőt még az ösmeretlenebbeket is.

A prózaírók közt nagyon szerette Kármán József, a lánglelkű úttörőnek „Fanny hagyományai”-t és Jókai regényei közül az „Új földesúr” és a „Magyar nábob” voltak a kedvencei.

- Igaz - mondá egy ízben, egy József főherceg udvartartásához beosztott főúrnak, az „Új földes úrról” beszélve - a magyar földnek csakugyan van olyan asszimiláló ereje, aki itt él, ezt a levegőt szívja, az magyarrá lesz, és bárhová menjen, visszavágyik a hármass bérce honába. - Az akkori időben rendezett Margitszigetre nagyon szeretett járni a belga királyné.

Csekély kísérettel, minden nesz nélkül viselkedett ott, és mint *publikum* ő is éppen úgy fizetett a hajón, mint a többi kirándulók.

Soha sem akart külön hajón menni, és mindig mondta Baloghy szolgabírónak, aki akkor a Margitsziget rendjére vigyázott, ne rukkoltassa ki díszben a hajdúkat, mert őtet zavarja, ha a többi kiránduló a legcsekélyebbül feszélyezve érzi magát.

Egyszerű, természetes, valódi magyar úriasszony volt a királyné, éppen olyan egyszerű, természetes, mint fivére, József főherceg.

Víg, nagyon víg napok voltak azok az alsúthi kastélyban, amikor a belga királyné vendég volt azok közt a falak közt, amelyek még akkor csak örömet, boldogságot ösmertek.

Nap-nap mellett kirándult a főhercegi család és kísérete hol a bájosan szép fekvésű Mária-völgybe, hol a csaplár erdőbe, és gyakran óriási tüzek mellett rotyogott a bográcsban gulyás-hús, nyársonsült, a jóféle zsiványpecsenye, amelyet mind maguk a fejedelmi mulatók készítettek.

A belga királyné pompásan tudta a magyar ételeket készíteni és olyan túróscsuszát gyúrt saját királyi kezeivel, hogy Zilahy Ágnesnek, az ország első szakácsnőjének is becsületére vált volna.

Egy ízben, műkedvelői előadást is rendeztek a kastélyban, ekkor a belga királyné maga írta meg az előadott darabot.

„Vilma, vagy a kettős szerelem” ez volt a címe. Vilmát a királyné játszotta és József főherceg, Klotild főhercegné, Festetich Mária grófnő, udvarhölgy és néhány József főherceg udvartartásához beosztott úr is szerepelt benne.

A darab végén nagyszerű parasztlakodalom volt, és a fenséges színészek pompásan járták a csárdást, mire, mint a népszínművekben rendszeren, lassan legördült a függöny.

Később aztán, mikor Rudolf trónörökös nőül vette a belga királyi pár leányát, Stefánia belga királyi hercegnőt, újabb kötelék is fűzte volna már Mária-Henriettet a jövőbeli magyar király nevéhez, de ennek a szépen kezdődött álomnak egy szomorú, gyászos katasztrófa örökre végét vetette.

A trónörökös halála óta nem volt magyar földön a belga királyné, de távol hazájától is gyakran gondolt vissza az elhagyott honi tájakra, és hálósobájában, éppen ágyával szemközt, egy nagy olajfestmény függött, amely az alsúthi kastélyt ábrázolta, ahol a felséges asszony boldog gyermekéveit és később is annyi vidám, derült órát töltött.

VIKTORIA KIRÁLYNŐ ÉS A MAGYAR ZENE.

Bécs zajos, lüktető nagyvárosi élete, fényes szalonjai után, kimerült idegeim úgy vágyakoztak valami édes, nyugalmas, puha csönd után; úgy hít, vonzott valami messze, magányos tájakra, ahol a lélek megnyugszik, ahol elfelejtünk minden bajt, gondot, emberi szenvedést.

Nem is gondolkodtam sokáig. Beszíjaztam a táskát és csakhamar dübörögve, csattogva vágattott velem a vonat, ki a homályos, csillagtalán téli éjszakába.

Tollat nem fogtam kezembe, lapot se olvastam vagy három napig. Csak néztem, hogy hullik a hó nagy, lágy pelyhekben, sűrűn, egyre sűrűbben és hogy borítja be mindjobban fehérségével ezt az egész csúnya, fekete világot.

De szép volt *ott*, mikor ez a nagy fehérség megülte már az egész vidéket, s a sudár fenyők haragoszöld ágai szinte roskadoztak a csillámló, bájosan szép teher alatt, akár a csordultig telt szív, valami emberfeletti nagy boldogság súlyától.

Az alkonyat borulását megvilágította a szelőlő lángja. Nem holmi köszén vagy gáz, de régi-módi, becsületes cserfa égett benne; szép, síma, hasított fa, a minőnek a lobogása mellett dédapáink szoktak volt szerelmet vallani, Kisfaludyból idézve: *Ülj mellém a kandallóhoz, föl van szítva melege...*

Mennyi-mennyi édes regét is át lehet álmodni ilyen borulatos téli alkonyatban, mikor a tűz rózsásan izzó fénye összeolvad a hó fehérségének beomló világával, és beszédessé lesz a némaság.

Hogy mi újság a nagyvilágban, azt rendszeren este hallottam meg.

Egyik-másik nemes úr, térdig érő bagariacsizmában gázolva a havat, feljött a városból, és elhistóriázta, mit írnak az újságok. Apróra, szépen sorjába, hamisíttatlan palócos dialektusban.

Kedves pedig nekem a palócos accent, aminek megvan a maga különös zamatja, *charme*-ja. Amíg hallgatom, mindig gyermekkorom boldog napjai jutnak eszembe, a *grosspapa*, édes anyám atyafisága, akik valamennyien palócosan ejtették a szót, no meg talán még valami későbbi dátum is, de ez már nem tartozik erre a *Caput*-ra. Ilyen lokális *Markoni-Telegráf* útján értesültem az angol királynő haldoklásáról is, akinek már halálhírét olvastam hazaérkezve.

Fülembe csengett még akkor a sok jó palócnóta, az, hogy: „*pi-piros a pipacs virága*”, meg a többi, és eszembe jutott, hogy az elhunyt nagy királynő is gyönyörködött egyszer ezekben a nótákban.

Az „*our gracious queen*”, akit a szíve, lelke ölt meg, amiért a búr háborúban odaveszett Anglia reményteljes ifjúságának nagy része és gyászt hordott népének majd minden családja.

De abban az időben, amelyről én szólok, boldog volt még a *nagy* Viktória és árnyék nem zavarta meg uralkodása ötven éves jubileumának a fényét, amelyet a nyolcvanas évek végén ült meg nagy lelkesedéssel a brit nemzet.

Egyik ünnepély a másikat érte Londonban, Windsorban. Talán mindegyik közt a legfényesebb volt az a bál, amelyet gróf Károlyi Alajos, akkori osztrák-magyar nagykövet rendezett s amelyet elneveztek magyar bálnak.

Ezen a bálon Balázs Kálmán muzsikált, a híres cigányprímás, aki az angol arisztokráciát a szó teljes értelmében elragadta boszorkányos játékával.

Viktória királynő rendkívül szerette a zenét, kedvenc leánya, Battenberg hercegné, a *baby Beatrice*, órákig zongorázott neki esténként. Hallva Balázs fenomenális játékaról, oda nyilatkozott, hogy ő is szeretné hallani, *these gipsy Orpheus* és Balázs Kálmánt csakhamar meghívták az udvartól, hogy jönne bandájával Windsorba játszani.

Egy hétig volt Balázs Kálmán Windsorban, ahol estély estélyre, mulatság mulatságra következett akkor.

Leírhatatlan fény és ragyogás közepette ünnepelték Viktória királynőt. Európa minden udvarának képviselői, arisztokráciája, ősi családok büszke sarjai gyűltek össze egy-egy ilyen estélyre.

Aranyos hajú angol ladyk mellett merev, monoklis porosz gárdatisztek *à la suite*, Turgeniew hősnőihez hasonló álmodozó, szürke szemű, azért mégis szenvedélyes tekintetű orosz főrangú asszonyok, magyar mágnás-íffak virágos atillákban, biborbárszony mentésen, és ezt a tarka, ragyogó színes képet ezerszeresen verték vissza a földig érő tükrök kristálylapjai, míg gardéniák illata vegyült a langyos levegőbe, amelyet izzóvá tett később a magyar cigány mindent magával sodró remek játéka.

Az angol királynő nem győzte hallgatni ezt a majd melankolikus, majd szilaj, csapongó ütemekbe vesző muzsikát. Az udvar szép asszonyai meg, mintha valami édes csiklandozás bizseregeltette volna meg idegeiket.

Ott volt akkor a mi feledhetetlen trónörökösünk, Rudolf főherceg is, tudvalevőleg nagy kedvelője a cigányzenének.

Rudolf trónörökös mindig maga rendelte meg a nótákat. Többek közt akkortáiban kedvence volt az a bihari kortes-nóta is, amelyet Balázs a Tisza Kálmán választásainál húzott valamikor: *Lefelé folyik a Tisza - nem folyik az többé vissza*.

Egyik windsori udvari ebédnél oda is ment a híres primás a trónörököshöz és cigány-móressel megkérdezte, parancsolja-e, hogy elhúzza:

- Hagyd azokat ma, Kálmán - viszonzá Rudolf főherceg - de húzd azt, hogy: *Ablakomban három cserép muskátli...*

Balázs egyszeribe rá is rántotta ezt a régi jó, gömöri palóc-nótát, egymásután mind elhúzva még azokat is, amelyek addig a vonójába rekedtek.

Viktória királynőnek annyira megtetszett a palóc-nóta, hogy mikor letette hegedűjét Balázs, külön megkérdezte tőle, hol lehetne annak a *kottáját* megszerezni.

Tudvalevőleg ennél nincs bajosabb dolog a világon. Könyv nélkül játszik az igazi jó cigány; az igazi palóc-nóta meg terem. Szerelmes legény szívében kél visszhangra, csókos ajkú menyecskék nótázzák el faluról-falura, lent a *Balog völgyében*, fent a *Garamon*, ahol hótakart tetőkre vet fényt a téli nap szikrázó sugártörése.

Mikor hírül vitték Viktóriának, hogy nincs annak a nótának hangjegye, angolos flegmával egyszerűen csak ennyit mondott:

- *Hát kell csinálni.*

És valóban, egyik udvari muzsikust menten elő is citálták, aki annak rendje és módja szerint lekottázta aztán azt a gyönyörű palóc-nótát, amely úgy megnyerte a királynő tetszését.

Valósággal dühöngött akkor az angol arisztokráciában az „*Ablakomban három cserép muskátli*” divatja. Minden lady megtanulta a zongorán és a muskátli egyszerre olyan divatos virág lett, hogy mindenféle dísznek alkalmazták s a zsebkendők széleire muskátli-virágot nyomattak az elegáns divatkereskedők.

Sokáig játszatta magának még Whight szigetén, majd Balmoralban is kedvenc lányával ezt a nótát a királynő, csak Rudolf trónörökös elhúnyta után nem kívánta hallani többé.

- *Don't play it more...* - jegyzé meg, szomorúan gondolva elhervadt virágokra, csillagnak ki-lobbant fényére...

A HOLLANDI KIRÁLYNŐ MAGYAR ATYAFISÁGA.

Az amsterdami Nieve-Kerk templomban 1898. szeptember hatodikán tették a koronát az *Ons Wilhelmitje*, a bájos kis királynő, hullámos selyemhajára.

„Az ünnepélyen Emma, volt régens-királyné, már csak mint leányának egyszerű alattvalója vett részt, mint a király özvegye - *Waldeck-Pyrmont hercegnő*...” írta a lepedőnagyságú angol újság, melyből homályos esti szürkületben betűzgetem az amsterdami fényes napok programját.

Az alászakadó homályban, a szeptemberi alkonyat borulatában, mintha régen elmosódott képek újra elevenné lett konturjai válnának ki. Mintha vidám gyermeklárma, gyermekcacagás hangja csendülne föl, előáll a sallangos, csengős csacsi-equipage is, melyen ott kocsikáztunk egy távol, tiszaparti falu nagy parkjában, kedves játszópajtásokkal - rokon gyerekekkel.

A régi módi úrilak, a nagy park, a század elején roffi Borbély Gábor és felesége, Vay Johanna úrasszonyé volt, majd Borbély Amália, b. Bánffy Pálné után a gróf Waldeck-család tulajdonába ment át.

Bánffy Pálné, a negyvenes évek *pesti* társaságának egy legszereplőbb asszonya, híres volt jótekonyságáról. Léptén-nyomán áldás fakadt, valóságos őriző angyala volt hozzátartozóinak, s mert saját gyermekei nem voltak, mások gyermekeire ruházta át azt az anyai szeretetet, amely öntudatlanul is ott lappang minden igaz, gyöngéd női lelkületben.

Igy nevelte föl gróf Bethlen György és nejének, lossonci báró Bánffy Ágnesnek, leánykáját, a kis Kornéliát is, akiből nemcsak csodaszép, de angyaljó leányka lett, igazi öröme, boldogsága nevelő szülőinek.

Bánffy Pálné - de különösen az öreg Johanna úrasszony, Borbély Gáborné, magyar gavallérnak szánta erdélyi fejedelmek bájos sarjadékát, Bethlen Kornéliát. Utóbbinak legtitkosabb óhaja még az is volt, hogy *Vay-fiú* vezesse oltárhoz, így akarva visszajuttatni a családba azt az óriás vagyont, mely az ő édes atyjától, a *nagy Józseftől*, II. József császár intímusától eredt.

Ha jött a pesti farsang, vagy nyáron az atyafilátogatások ideje, váltig mondogatta is Bánffynénak.

- Mali, írdál *Zsófinak*, küldje a fiait... tudod már, mi a tervem... öregek vagyunk... sajnálnám idegennek a *succesiót*...

És jöttek is rendre roffi Borbély Gáborné egyetlen fivérének, *Ábrahám excellentiás úrnak*, meg Kazinczy Zsófiának a fiai.

Józsi, a híres lovas, nyalka táncos, Dániel, a nagyeszű, nagyreményű ifjú, aki már huszonhárom esztendősen diétai követ volt, meg Laci, a csodaszép, cukorbabához hasonlóan filigrán, kis uhlanus-kadét.

Eljöttek Johanna néni kézcsókolására, meg *kúrt csinálni* Kornélia grófnőnek, a *pesti társaságos élet* ünnepelt lányának.

Ember tervez - isten végez. Kornélia grófnő jól mulatott a rokon úrfiakkal, szerette is őket nagyon, már úgy, ahogy rokont szokás szeretni, de szíve másé volt, egy daliás, nefelejtsszemű német ifjúé, akit úgy hívtak, hogy: *Waldeck Frigyes*.

Föllépése nagyúri, ereiben uralkodó család vére csörgedezett és fia volt Frigyes Lajos Hubert hercegnek, aki a Waldeck-Pyrmont házból vette eredetét.

Az 1790. november 3-án született Frigyes herceg azonban egy ideig kegyvesztett lón az arolseni udvarnál, amiért morganatikus házasságra lépett egy szép polgárleánnyal, Poll Orsolyával. Ez a kegyvesztettség okozta, hogy 1822-ben született fia, Frigyes, elhagyta Németországot és Ausztriába költözött, ahonnan csakhamar Magyarországra kerülve, a negyvenes években megismerkedett Bethlen Kornéliával.

A délceg német ifjú és a szép magyar leány, mindketten fejedelmi ágazat sarjai, csakhamar megszerették egymást, és Frigyes mint kérő lépett föl Bánffy Pálné szalonjában.

A nemes báróné sokkal jobban szerette angyalszelid nevelt-leányát, semhogy boldogsága elé akadályt kívánt volna gördíteni.

- Isten nevében, jól van - mondta a fiataloknak - de mit fog mondani a *nagymama*.

Értette alatta roffi Borbély Gábornét, ki tudta, hogy Johanna asszonynyal lesz egy kis harc, mert ez a Vayak rettenetes makacsságával ragaszkodott kedvenc tervéhez.

Végre is Bánffy Pál genialis székely furfanggal segített sóhajtozó feleségén meg a gyakran sirdogáló kis nevelt-lányon.

- Dictum-factum. Azt mondjuk, az *Ábris fiainak* nem kell Kornélia, és erre majd beadja a derekát a *nagymama*.

Úgyis történt.

Johanna úrasszony pattogott egy kicsit, aztán dohogott valamit a *mai bolondos fiatalságról*, de végre engedett és kimondta az ultimátumot, amely mérvadó volt a Bánffy-házban.

- Nem bánom, no... vigye hát Kornéliát a nímet.

És Waldeck Frigyes 1844. január 18-án oltárhoz is vezette boldogságtól sugárzó menyasszonyát, Bethlen Kornéliát, akinek fejére roffi Borbély Gáborné - Vay Johanna - tűzte föl a narancsvirág-koszorút.

Ez a házasság teljesen kibékítette az uralkodó hercegi házzal Waldeck Frigyeset, akit az akkor uralkodó Waldeck-Pyrmont György herceg, testvéreivel, Gusztáv és Máriával, úgy anyjuk, Poll Orsolyával együtt grófi rangra emelt, amely rang 1844-ben Ausztriában is elismertetett.

Érdekes, hogy az uralkodó hercegi ággal való kibékülésnek legfő faktora is magyar nő volt, Teleki Ágnes grófnő, Waldeck-Pyrmont Hermann herceg neje, Teleki Ferenc gróf és lossonci báró Bánffy Erzsébet leánya, a harmincas években egyik hírneves szépsége Erdélyországnak.

Hermann herceg imádta szép nejét és kedvéért minden évben ellátogatott Teleki Ágnes szülőföldjére, rokonaihoz. Leggyakrabban megfordult sógoránál, Vay Lajosnál, az alsó-zsolcai kastélyban, aki Teleki Erzsébet grófnőt birta nőül.

Víg élet folyt ilyenkor a borsodmegyei ősi házban; - a *hercegnét* az egész család dédelgette, s még csak növekedett a vígság, ha a harmadik nővér, Teleki Róza, előbb gróf Wurmbrand, később gróf Volms neje, és egyetlen fivérük, Sámuel gróf, is Zsolcára érkezett.

Waldeck-Pyrmont herceg tiszteletére rendszeren fényes ünnepélyeket, nagy vadászatokat rendeztek, de a fejedelmi férfiúnak legnagyobb kedve abban telt, ha paraszt-lakodalom vagy más ilyen népies mulatság volt a faluban. Nemcsak szerette nézni a törül metszett csárdást, de a negyvenes évek elején, mikor még legszebb férfikorában volt, maga is ugyancsak megforgatta a bokorugró szoknyás barnapiros menyecskéket, lányokat.

Borús napokon rendszeren a múzsáknak hódoltak. Szólt a zongora, a harmonium fönt a kastélyban; versenyezve írtak talányokat, költeményeket, - így maga a hercegné, és fivére, Samu gróf

is, melyekből számtalant megőrzött Vay Lajos leánykáinak, egy, csak nemrégien elhalt nevelője.

A versek, tekintettel a hercegre, többnyire németül íródtak, és meglepő, hogy a tősgyökeres Teleki-család sarja, Samu gróf, milyen szépen verselt németül.

Egyik képletes versét, mely a boldogság, a remények gyors elmúlásáról szól, így végzi:

So entfliehet unsern Armen
Manche Stunde licht und hehr...
Kurz nur darf das Herz erwärmen
Und die Holde ist nicht mehr.
Einen Kranz nur reicht uns Liebe,
Nur ein Frühling schmückt die Flur,
Und - die Rose, und die Liebe -
Beide blühen einmal nur.

Waldeck-Pyrmont herceg és neje, Teleki Ágnes, Zsolcáról aztán rendesen ellátogattak abba a tiszamenti faluba is, ahol a roffí Borbély Gábor uram ősnemesi kuriáján már Waldeck Frigyes gróf és neje, Bethlen Kornélia grófnő, laktak, akit, mint erdélyi mágnáslányt, előbb is többféle rokoni kötelék fűzött férje nagynénje, Teleki Ágnes grófnőhöz.

Ott sétált a Waldeck-Pyrmont uralkodóház sarja is abban a szép, nagy parkban, melyet fölvert a gyermeklárma, amely mint tavasszal a rózsabokor virággal, úgy tele volt Frigyes gróf szebbnél, szebb leányainak vidám kacagásával, hangos nótájával.

Magyar nótát énekeltek a német fejedelmi törzs sarjadékai, igazi tiszamenti betyár-nótákat - mert ennek a földnek hatalmas asszimiláló ereje, a Bánffy- meg a Bethlen-vér, amely ereikben csörgedezett, igazi magyarokká formálta át őket. Nyelvben, szokásban, szivben és lélekben.

A gróf egyetlen fia, Frigyes, törülmetszett magyar földesúr már, aki igaz compossessor szokásként még a falujából sem ment ki házasodni - roffí Borbély József és zeykfalvai Zeyk Katalin leányát, Etelkát, vezetvén oltárhoz. A Waldeck grófnők is többnyire magyar mágnások, magyar nemes urak feleségei lettek. Köztük egyik, Kornélia, báró Radvánszky Gézőné, nagy szerepet játszik a budapesti társas életben és ünnepségek alkalmával nemcsak stílszerű, antik magyar öltözkéssel, de szépségével is feltűnt a külföldi nagyhatalmak képviselői előtt is.

- - És míg olvasom tovább az amsterdami ünnepségeket, nekem úgy tűnik, mintha ismét ott volnék abban a nagy parkban - ott a néhai való roffí Borbély Gábor uram nemesi kúriája mögött, melynek árnyas csalídját fölveri vidám gyerekek lármája, - *Waldeck-Pyrmont* fejedelmi vérségéből való tündérszép leányok ajkán pedig megcsendül a messze idegenbe menő, magyar bakák szeretőit sirató, búsongó nóta:

A vasutnak, a vasutnak nincsen rudja,
Mégis elvisz messze utra.
Szegény tiszta-roffí lányok,
Hej, be árván maradtatok.

Hallgatom... hallgatom. Pedig olyan mélységes mély csönd vesz körül, lomb se rezzen, madár se szól. Csak lelkemben cseng az emlékezet, mint az elsülyedt Vinetta bűbajos harangszava...

TÜZHALÁL.

Siheder koromban egyik kedvenc regényem volt a „Fekete Gyémántok”. Micsoda szív-fájdalmat éreztem, mikor a szép Bondaváry Angela grófnő elégett és milyen romantikusnak és megindítóan találtam, mikor szomorú, ködös alkonyatban, nagynénje, meg az elhunyt ideálja, Berend Iván, kísérték a koporsóját.

Az a mély hatás, az a regénybeli jelenet látása ébredt bennem most is, mikor a lapokban olvastam a szegény, szép Jekelfalussy Gizella tragikus haláláról. Tenger-gyászt, keservet okoz ennek az egyetlen, szép gyermeknek a halála, aki utolsó vigasza volt oly korán özvegyen maradt édes anyjának. Nagyatya, néhai Podhorszky György egy időben Hont vármegye vice-ispánságát viselte s nagybátyja volt Podhorszky Lajos, az európai hírű tudós. Jekelfalussy Gizella édesanyját a hetvenes évek derekán, mint a pesti szalonok kedves alakját ünnepelték, valamint nagynénjét, Gizellát, a későbbi Rakovszky Aladárnét is, akit házi estélyeken, hangverseny-termekben, gyönyörű alt hangjával keltett föltűnést. Az ifjú leány halála úgyszólván az egész magyar nemességet gyászba ejtette, mert alig van család, aki ne lenne vagy a Jekelfalussy, vagy a Podhorszky-családdal valami atyafiságos sógorságban.

Míg olvasom a szomorú hírt, eszembe jut mennyi katasztrófa történt már így, s mégis milyen könnyelműen bánnak nálunk gyújtó eszközökkel, kályhával, világító szerekkel. Egy-egy újabb eset pedig elég volna, hogy örökös óvatosságra intsen bennünket.

Még a XVIII. században - a vége felé - valamelyik pozsonyi diétán, hajsütés közben kapott égési sebek folytán halt meg egyik szép bernáthfalvi Bernáth leány.

Akkori időkben papirosba, úgynevezett *papilotte*-okba csavarták a haját és szilvaalakú, gömbölyű vassal fodorították föl.

Nagy bálra készültek, amelyre a Deputatusok családjait is meghívták. A Bernáth lányka örömmel fogott az öltözködéshez, s mert már nem tudta bevárni míg rákerül a sor, maga kezdte haját fodorítani. Egy papilotte, mikor eldobta, még tüzes volt, s könnyű ruhája fodra alá keveredve, észrevétlen lángot fogott. Töméredek fodrot hordtak akkor, már az egész alj égett, mikor egyszerre csak az öv táján csaptak föl a lángok. A holtra rémült leányka egyenesen a folyosóra szaladt. A hirtelen széláram még jobban szította a lángokat, csakhamar utána siettek, igyekeztek pokrócokkal elfojtani, de késő volt. A szegény leányka rettentő kínok közt, pár nap múlva kiszenvedett.

Érdekes a báró St. Istvánné esete Aradmegyében. Vidám szüretet tartottak épen. A kolna - ahogy azon a vidéken a préházat nevezik - tele volt vendéggel. Húzta a cigány és a szép asszony vidáman, nevetve, kacagva ült az asztalfőnél. Még föl is tűnt egy kicsit szertelen vígsága, mert a vendégek megszokták többnyire szomorúnak látni. Férje állítólag úgy féltette, mint egy török s ezért temérdek heves jelenet folyt le a házastársak közt.

Hüvös októberi idő járt, a báróné parancsot adott egyik inasnak, hogy fűtsön be a nyitott kandallóba. Könnyű, fehér muszlin-ruhát viselt a szép asszony, idegesen, borzongva húzta össze vállait és egyszerre csak oda állt a nagy, öblös szelölő elé. Magasra csapkodtak föl a lángok, de a szép asszony egyre jobban fázhatott, mert egyre közelebb ment a lángokhoz. Egyszerre csak mint egy rémes tűzkigyó, lángba borult a báróné ruhájának uszálya s vakító fényt vetett, mikor sikoltozva futásnak eredt. Férje, az urak mind utána, ki a nyitott ajtón, a tornácba. Akkor már derékig leeresztett dús haja is lángokban állt a szép asszonynak, karja, válla, - olyan volt, mint egy menekülő, lángokban álló cherub. Leszakgatták róla a ruhát,

földet szórtak rá - de minden kísérlet hasztalan volt. Elégett Arad vármegye legszebb rózsája s egy hét múlva a víg szüret után, ott pihent már a családi kriptában.

Akkortáiban nagyon sokat beszéltek erről az esetről országszerte, s általános volt a hit, hogy a fiatal asszony saját maga választotta ezt a halált, amely legkevésbé hasonlított az öngyilkossághoz.

Az ötvenes években lakott Kassán Mariássy Ádám, akinek a háza vidám gyűlőhelye volt az akkori fiatalságnak. Egy ízben megint együtt mulatott a társaság, mikor Mariássy leánya egyszerre csak elgondolkozva mondja el egyik fiatal embernek, hogy ő álmában koporsóban látta magát. A fiatalság nevetett, s egyszerre kiáltották mind:

- Ez menyasszonyságot jelent.

De a lányka egyre csak szomorú maradt. Még attól sem igen lett jó kedve, mikor édes atyja egy báli meghívót adott át.

- Válaszolni kell, hogy okvetlen ott leszünk - jegyezte meg.

Aztán magára hagyta leányát, aki megírta a levelet, s gyertyát, pecsétviaszkat véve elő, le is pecsételte a borítékot. A viasz nem fogott. Másodszor is a gyertyához kapott, mikor a láng szétbontott hajába kapva, egy pillanat alatt egész feje lobbot vetett. Elkezdett sikoltozni, de a cselédek lent voltak a földszinten. Mire feljöttek, a leány már elájult s még azon az éjszakán meghalt.

A hetvenes években, égési sebek folytán halt meg Pozsonyban herceg Auerspergné, gróf Szápáry Sarolta. Épen leányát, Anna hercegnőt akarta vinni első báljára s a már felöltözött leánykában gyönyörködve, egy girandole-al megvilágította. Valami fodor nem állt rendesen Anna hercegnő ruháján, édes anyja letette a girandole-t s megigazítva a fodrot, lehajolt. Ez alatt a girandole egyik gyertyája belekapott a hercegné uszályába s noha a komorna s még más szolgaszemélyzet is mentésére sietett, nem lehetett segíteni.

A szerencsétlen véget ért Auerspergnének egyik fivérét, Szápáry Imre huszárkapitányt pedig egy huszár lőtte agyon boszúból. Fia, Auersperg Vilmos herceg pedig párban esett el.

Tűzhalállal múlt ki néhány év előtt Bécsben Alberti Poja Róza grófnő s még számosan vannak azok, akik olyan szerencsétlen véget értek, mint a szép, fiatal Jekelfalussy Gizella.

De én nem tehetek róla - valahányszor elégett asszonyokról olvasok, akik elégték a lángban, mint széthulló, porrá váló rózsák, mindig Jókai regényének hősnője, Bondaváry Angela jut eszembe, akinek a sorsát annyi méltó bánattal olvastam siheder koromban.

KOSSUTH LAJOS CSALÁDJA.

Legnagyobb nevezetessége az én szűkebb hazámnak a Kossuth László sírja, aki élete utolsó éveiben Alsó-Dabason lakott és ott is van eltemetve a kálvinista *öreg* temetőben.

Gyermekkoromban sokszor kijártam oda apró játszópajtásokkal. A néhai *Vághegyi bácsi*, aki valamikor Beniczky Lajos csapatában segített szétverni Hurbán gyűlevész hadát és valahonnan Körnöcbányáról szakadt az Alföldre, rengeteget mesélt nekünk 48-ról, minden halottak napján vitt koszorút a sírra. Le is rajzolta egyszer a kis, vörösmárványból való gúlaszerű emléket, amelyet a hetvenes évek elején Ágai Adolf adott ki a lapjában.

De már akkor se igen emlékeztek arra az időre, amikor Kossuth László családjával Alsó-Dabason lakott. A szabadságharc viharai, dicsősége, majd a szomorú gyásznapiak minden más emléket eltörültek.

Kossuth Lajos születésének százados évfordulója alkalmából - hogy épen otthon is jártam - elkezdtem adatok után kutatni, amely kutatásban különösen nagy segítségemre volt Domián Árpád, a falu lelkes nótáriusa. Nagy emberek életének minden mozzanata, családi körülményeik, baráti körök, minden érdekes s így én is, elővéve a ceruzát, összerovogattam egyet-mást, álmodozva, sétálgatva a faluvégi ódon kőház suttogó körisfái alatt.

Mint tudvalevő, Kossuth Lajost, a „*Törvényhatósági Tudósítások*” miatt, 1837. május 4-ről 5-re virradó éjszakán budai, *Istenszemé*-hez címzett lakásán elfogták és börtönbe hurcolták. Az agg szülők és nővérei ez által megfosztattak keresőjüktől.

Alsó-Dabas, a fővároshoz csak pár órai távolságban levő falu, akkor nagyon vidám, nagyon barátságos fészkek hírében állott. A *familia*, a hajdani compossessoratus, rendkívül összetartott. Lelkesedtek minden szépért, pártolták a litteraturát, s azok a régi táblabírák már 1800-ban alapított kaszinójukban minden hazai *újság-árkust* meg folyóíratot járatták. A dabasi Halászkok, a Zlinszkyek virágzottak akkor, s egy 1835-ből maradt följegyzés emlékezve valami *dabasi bálról*, mondja: - „ott minden úri ház olyan, mint a vendéglő, kivált *Zlinszky György* háza ahol reggeltől estig rogyásig rakott asztalok állnak.” *Zlinszky szolgabíró* egy disznótoráról írva pedig egy másik úriember megjegyzi, hogy „*a sok kinálástól holtra betegedtek a pesti vendégek és reggel nem győzték hordani a sok fodormenta és ezerjófű herbatheát.*” Halász Gusztó *nagy mazur-jának* híre volt, és mikor járta, körbe álltak a bálteremben. Ott élt még akkor dabasi Halász Bálint földbirtokos és prókátor, Katona Józsefnek, a „*Bánk bán*” illusztris írójának egykori principálisa, aglegény, maga is litterátus ember, aki esténként, gitárszó mellett, érzékeny románcokat énekelgetett a templom szomszédságában álló kúriáján. Vidám, nyájas, barátságos voltaért ragadt is rá a falura a szálló ige, hogy *Dabas a világ közepe*, melyet még gyerekkoromban, a hetvenes években is hallottam emlegetni. Ezek a vendégszerető compossessorok hívták meg maguk közé a rabságban sínylődő jeles hazafi atyját, Kossuth Lászlót és ennek családját.

A nyolcvanhat éves Szucsánszky Györgyné - Halász Mária, még emlékezett Kossuthékra. Mikor irántuk kérdezősködtünk nála, ezeket felelte:

- Igen. Egészen tisztán emlékszem rájuk. Ott laktak a mai Pollák-féle házban. Abban az időben ez a ház a Bényey fiskális háza volt. Később nővére, Bényey Erzsébet örökölte, aki gyengeelméjű lévén valami pesti fiskális ember volt a tutora. Ettől Oláh Józsefné tulajdonába ment át a ház, szintén örökség útján.

Azt is elmondta Szucsánszkykyné, hogy Bényey semmi bért nem fogadott el Kossuthéktól s hogy ő - Szucsánszkykyné - naponta látta a Kossuth lányokat vagy cselédjüket, mert kerti

veteményeket, túrót, tejfölt hordattak tőlük. Ilyenkor rendesen megkérdezte a még akkor fiatal *Mari kisasszony*, mit csinál a *néni* (Kossuthné) vagy a *tekintetes úr* (Kossuth László.) A cseléd rendesen azt felelte: „*ír, meg olvas, aztán sokat szomorkodik.*” Az öreg Kossuth valóban rendkívül sokat bánkódott Lajos fiának a sorsa felett s gyakran mondta helybeli öreg uraknak, hogy *szeg a koporsójában* és szomorú sorsa viszi a sírba.

Halász Ambrusné - Baditz Eszter, akit túl a Dunáról hozott néhai férje, csak 1841-ben került Dabásra, de még akkor igen sokat emlegették ott az elköltözött Kossuth-családot s amint szavaiból kivehettem, nagyon szerették, dédelgették őket és a *familia* mindennel ellátta a nagy hazafi hozzátartozóit: „*Mert szivesek, vendéglátók voltak a régi Halászok, öcsém - tette utána büszkén - akik becsülték az érdemet.*”

1839. június 13-án halt meg Kossuth László. Érdekes, hogy Dabason többen azt mondták, hogy Kossuth Lászlót Székács, akkor a pesti ág. hitv. ev. magyarajkú egyház papja temette el. De utána járva a gyóni ág. ev. parochián, láttam, hogy a halotti levélen *Bartholomeidesz Sámuel* ev. lelkész szerepel s az ő neve van a halotti anyakönyvbe, mint „*az eltemetőnek neve*” bejegyezve.

Kis, porban játszó gyermekkoromban még ösmertem ezt az öreg lelkészt, aki közel nyolcvan éves korában halt meg. Tömerdek históriát tudott, különösen a Beleznayokról, mert Pilisről származott, ahol egykor Bugyi, Bánkháza, Űrbi, Szent-Ivány és tudja isten hány uradalom urának, Beleznay Sámuel grófnak a hires sárga kastélya állt. Még ő látta, mikor a fiatal Sámuel gróf vakdühében lelőtte édesatyját s látta, mikor a fiatal gróf ideális szép szőke feje a pesti vesztőhelyen odahullt a hóhér kosarába. Ő bizonyosan Kossuthékról is sokat tudhatott s kár, hogy följegyzések nem maradtak utána. Általában inkább szeretett gazdaságával, mint egyházi ügyeivel foglalkozni a jó öreg úr s a halotti anyakönyvet is meglehetősen slendriánul vezette. Így Kossuth László halála napjának dátumát ki se töltötte, csak a temetés napját: *június 15.* A „*polgári állása, esetleg házastársa vagy szülője*” rovatban pedig ez van: Kossuth László táblabíró, Véber *Katalin* férje. Holott Kossuth Lászlónét tyrlingi Weber *Karolinának* hívták.

Kossuth Lajos szülőinek dabasi tartózkodására s a Kossuth kiszabadulása utáni időkre azonban legélénkebb világot vet egy levél, melyet ádámföldi Bornemissza Jánosné - tahvári és tarkeői Tahy Katalin - irt unokafivérének, a hetven éven felül lévő Zlinszky Eleknek. Az illető úrnő még idősebb, de levele azért csupa élénkség, szellem és megkap rengeteg memóriájával. A levél Kossuthékra vonatkozó passzusa így szól:

„...mikor Kossuthot elítélték 3 vagy 4 évre államfogságra, megszűnt a keresetforrás, pedig ő tartotta szüleit és három hajadon nővérét. Akkor ment ki a család Dabásra lakni, a nagymama házába. A zsidó Salamonnak felmondtak és a házat kijavították. Új padlót, ablakot csináltak. Azt hallottam, míg Kossuth fogva volt, mindennel ellátták Kossuthékat. Szekerekkel vittek oda mindent. Ha a mama kijött Dabásra, mindig meglátogatta Kossuthnét és ők is jártak mindenhová; igen művelt lányok voltak. Mikor Kossuth kiszabadult, a *Trattner-házban*, a megyeházzal szemben vett az I. emeleten nagy lakást. Már akkor meg is házasodott, Meszlényi Teréziát vette el és három gyermeke is megvolt, mikor mi is jártunk oda. Mink a Curián laktunk. Az öreg úr Dabason halt meg, de az asszony tovább élt. Lehet, hogy szegény Kossuthnak a börtönben fogamzott meg a forradalom eszméje, mert olyan setét, nedves szobabörtöne volt Budán, hogy szemgyuladást kapott. Mikor szabaddá lett, nála voltak a jó hazafiak összejövetelei. Lakásán volt egy nagy terme, csupa könyv-állvánnyal, a közepén egy hosszú asztal, zöld posztóval és 12 fonott szalma karosszék. Az asztalokon sok tintatartó, papiros. Kossuthnénak öt fiútestvére volt, a legidősebb Rudolf, aki Kossuth Zsuzsi nénit vette el és egy nővére, Irén, az én koromban lehetett olyan *sült hal*; hát ha mama az öreg Kossuthnéhoz ment, engem elvitt Irénhez. Irén igen szépen szavalt és én azt olyan örömet

hallgattam. Ilyenkor bementünk a Kossuth szobájába és a kis Kossuth gyerekek is és felültünk egy-egy karosszékbe, úgy hallgattuk Irént. Egyszer egy ilyen alkalommal jöttek az urak a garádcson; futottunk, feldöntöttük a székeket s Teréz néni szobájába menekültünk, de hallottuk, hogy Kossuth mondta az uraknak: *Ejnye, itt a gyerekek rendetlenkedtek*. Ebben a szobában főzték ki a forradalmat. Ha Kossuth a megyeházán szónokolt, azt előre megüzente *Jancsi bácsi* (az említett Zlinszky János, a negyvenes évek híres középponti szolgabírája, Dubraviczky, Nyáry Pál, szóval a pestmegyei jeles régi gárda kortársa), és mi mentünk mamával. Zsúfolt terem volt mindig s a karzaton az összes Kossuth és Meszlényi család. Rohamosan kezdett forrni az ország, mindenütt gyűléseket tartottak s Besze János, aki szép volt, mint Antinous, szónokolt a Múzeum grádcján...”

A levélben említett Meszlényi Rudolf egy 1841. szeptember 10-én Kisfaludy Mihályhoz intézett levelében így ír nővére férjhezmeneteléről:

„- - Terézt nőül adom Hazám egyik legdicsőbb fiának, Kossuth Lajosnak, magam pedig ennek egyik lelkes húgát veszem nőül.”

Kossuth Lajos már ekkor túl volt a negyvenen s érdekes, hogy a rendkívül eszes, szép, elegáns Kossuth Lajos, fiatal korában sem igen udvarolt szerencsével. Jobban mondvá, nem igen foglalkozott szerelemmel s mint *Parád бүккеi* alól, gyermekkori legkedvesebb barátjának, Szemere Miklósnak, a költőnek írta: „*Teréz volt az első nő, aki megértette.*” Az esküvőnél Fáy András, gróf Ráday Gedeon, Szombathelyi Antal és Szentkirályi Móric szerepeltek mint tanúk. Feichtinger Domokos belvárosi plébános eskette az illusztris párt, még pedig, a vőlegény ág. evang. lévén, úgynevezett *passiva assistenciával*, azaz, a római katolika egyház szertartásait mellőzve, a parochia egyik oldalszobájában sacramentomi áldás nélkül. Ezért - 1841. január 24-én - Dubraviczky Simon alispán *hivatalból* dorgálta meg a plébánost, intve őt az áldás utólagos megadására. De Feichtinger ezt sem tette meg s a hatszáz forint rárótt birságot helyette Kopácsy, az akkori hercegprímás fizette le.

Kossuth hazátlan bujdosása alatt édesatyja sírját ellepte a bozót. Nem jó idő járt akkor a hazafias kegyeleltre; könnyen megösmérhette a kegyeletes emlékező Kufsteint vagy a *Najgebájt*. Halász Vince volt az első, aki a hetvenes években Zlinszky Istvánnéval kiment a nagy hazafi édesatyjának sírjához, minek utánna a lelkes Zlinszkyné azonnal megindította a mozgalmat egy új, díszes sírkő emelésére, mely ma már ott áll a virágos, gondosan ápolts hantok felett. Ide zárandokolt el nagy hazánkfiának nővére, Ruttkayné-Kossuth Luiza is, mikor először hazajött Turinból s leborúlva a sírra, zokogva imádkozott. És ide zárandokol minden ünnepi alkalommal Dabas hazafias közönsége, hirdetve, hogy a régiekhez nem méltatlan az új nemzedék sem.

TURGENJEV ÉS MADAME VIARDOT.

Esett az eső. Halkan, csöndesen koppantak a síró, nehéz csöppek az ablakhoz. Közel toltuk a kényelmes, puha karosszékeket a kandallóhoz, s a szép, halovány asszony, meg én, beszélgettünk. Itáliáról meg Párisról. Napsugaras olasz, meg szomorú, ködös éjszaki íróról.

- Most olvasom Halpérine-Kaminsky könyvét: *Ivan Turgenjev, Lettres à Madame Viardot*. Rendkívül érdekes. A nagy orosz negyven esztendő barátsága fűzte a világhírű dívához... Csak kár, hogy Madame Viardot egy csomó levelet nem engedett át. Épen a legérdekesebbeket... Ha óhajtja, a könyvet odaadom olvasni.

Egy pillanatig elhallgattunk. A szép, halovány asszony szólalt meg. Halkan beszélt, s ernyős pillái alól csak féloldalt nézett rám:

- Hisz maga nő és férfi közti barátságban?

Hirtelenében nem tudtam, jobban mondva nem is akartam felelni. Minek belemélyedni ennek a százszor agyoncsépett, de soha ki nem merített témának a fejtegetésébe?

- No, mert én nem hiszek, - folytatta.

Emelt hangon, őszintén, becsületesen volt ez mondva. Annál inkább meglepett, mert hiszen a nőkben olyan kevés az őszinteség. Még kevesebb a bátorság.

- Nem hiszek, - folytatta a szép, halovány asszony. - Ez mindig csak cégér. Még pedig rossz, hamis, nevetséges cégér. Kétszeresen nevetséges, ha írókkal, művészekkel szemben alkalmazzák az asszonyok. Azoknak az érzelmére csak büszke lehet minden nő. Eletében kiváltságos szerepe jut, halálában örök életet nyer. Lássá, azért volt ostobaság Madame Viardot-tól is, hogy épen a *melegebb tónusu* leveleket nem engedte kinyomatni...

Este én is elolvastam a Halpérine-Kaminsky könyvét. A stílus nagymestere leveleiben egészen más, mint a regényíró. Mintegy ledobja magáról tündöklő ornátusát és pongyolában mutatkozik. A „Költemények Próza”-ban írójának levelei itt-ott egészen közönségesek. Csupán intím, közvetlen bájuk teszi még elragadóbbá ezeket a néha 8-10 oldalas episztolákat. Mindent megír Szergejevics Iván, ami körülötte, vele történik, s még Viardot asszony nővérének kis kutyájáról is több oldalon beszél.

Egy azonban látszik levelein, úgy mint írásain, hogy korán kiszakította magát a testet, lelket lenyűgöző orosz viszonyok közül. E gyűjtemény különben is élénk világosságot vet Szergejevics Iván önkéntes „francia számkivetésére”. Erről az „önkéntes száműzetésről” egy helyen így nyilatkozik a *Füst* írója:

„A dolgok létező állása, az egész társadalmi műhely s különösen maga az az osztály, melyhez tartozom, - az *urak, a rabszolgatartók* osztálya, semmiféle oly ösztönző erőt nem nyújtottak nekem, amely képes lett volna saját hazámban visszatartani. Ellenkezőleg, csaknem minden, amit magam körül láttam, méltatlankodással és gúnnyal töltötte el lelkemet. Nem maradhattam sokáig bizonytalanságban. Ez állt előttem: vagy alávetem magam annak, hogy kullogjak csöndesen az általános üzérkedésben, a kitaposott ösvényen, vagy kiszakítom magam egy rántással, félrelökve mindent és mindenkit, megkockáztatva azt, hogy elveszítek mindent, ami közel állott szívemhez. Én ez utóbbit választottam.”

Még anyját is elhagyta Turgenjev, aki sohasem volt képes megbocsátani fiának, a *nemes urnak*, hogy *skribler* lett, sem azt, hogy a „francia baráti körért” odahagyta hazáját. Ez a „francia baráti kör”: Viardoték.

Madame Viardot különben spanyol eredetű nő volt, a spanyol, híres művészcsalád, a Garciák, sarja. Az ő kedvéért tanult meg Turgenjev spanyolul, s lassankint teljesen asszimilálódott az asszony érzéseivel, gondolatvilágával, egész lényével.

Egészen fiatal, huszonöt esztendőes ember volt a nagy orosz író, amikor Viardotékkal, valami sportkirándulás alkalmával, megismerkedett. 1848-at írtak akkor - és negyven évig tartott ez az összeköttetés. Viardot - a férj - szerette a litteraturát. Akkoriban épen azon fáradozott, hogy az orosz irodalom remekeit megösmertesse a francia közönséggel. Sokat tartózkodott Oroszországban, s ez már kapocs volt a két férfi közt. De a valódi, mély, eltörülhetlen benyomást, az érzést, amely negyven esztendőn keresztül tartott, Viardot asszony keltette a borongó kedélyű, melanchólikus oroszban. Huszonkét éves volt akkor, a hölgy, világhírű művésznője Európának, aki spanyol temperamentumának buja, színes fényével, utólérhetlen belső tűzével tette feledhetlenné játékát. Hangja az a hang volt, amely megfogja és örökös rabságba ejti a férfi szívet.

Érdekes, hogy az akkoriban nagyon rossz anyagi viszonyok közt élő Turgenjev, egyedül, Viardot-ék távollétében is, hónapokat töltött barátnőjének courtaveneli kastélyában, Rossy en Briebe. Remekül írja le azt a kis zugot Szergejevics Iván, s a falucskát, élete végéig „irodalmi bölcsőjé”-nek nevezi: „Nem lévén módomban Parisban élni - írja egy helyen - teljes egyedülvalóságban, nagy sóhajtozások közepette töltöttem itt az egész telet. Levesen, csirkén és omlette-n éltem, amit egy öreg cseléd készített el számomra”. Akkor írta, hogy „néhány garas”-ra tegyen szert, a „Recits d'un chasseur” című remekmunkáját.

Negyven esztendőből (1850-1855.) csak öt évet töltött Viardot-nétól távol, Oroszországban, az író. Ügyeit rendezte s meglátogatta régi körét. „Visszatért azonban csakhamar önkéntes rabszolgaságába”, írja egyik életírója, s az életközösség Viardot-néval csak Turgenjev halálával szűnt meg.”

Szükségem van az ön mosolyára, mint a napsugárra, szükségem van hangjára, erre a csodás muzsikára, amely lelkemből a legszebb meséket váltja ki, - írja egy alkalommal Turgenjev, mikor Madame Viardot távol van; az ő kezében „pihen a toll, pókháló lepi agyvelejét és nem tud összetákolni egy mondatot sem”. Ha a díva úton van, gondolata híven kíséri. Képzletben vele ünnepli színpadi diadalait.

1847. december 11-én Párisban keltezett levelét így kezdi Szergejevics Iván:

„Bravó Madame, bravó, evviva! Nem írhatok egyebet. Ismét nagy diadal tehát! Lábai előtt hever Drezda, Hamburg publikuma. Aztán Berlin következik - s mint Julius Caesar, Nagy-Britannia meghódítására indul majd. És milyen kedvesek, szellemesek levelei. Csupa fény, csupa szín. Mindent látunk, hallunk általuk. Oh! soha, soha férfi nem tud úgy levelet írni, mint a nő. Ebben mesterek Önök! Minden levelét legalább tízszer elolvasom. Minden szavát, betűjét fölissza a lelkem. Még az is kedves Önnél, hogy mint született spanyol nő, épen a hidalgók nyelvében tesz apró, kellemetes ortográfiai hibákat. Ez még egy bájjal több...”

Szóval, Szergejevics Iván épen úgy kedvesnek, elragadónak találja Madame Viardot minden sorát, minden betűjét, minden mozdulatát, lábemelését, szoknyalebbentését, mint Ádám óta minden ura a teremtésnek. Aki, ha szíve érez, sokkalta elfogultabb, mint a legtöbb esetben hidegebben látó asszony. Ez a levél különben egy rusztikus orosz népmondással végződött, ami arra mutat, hogy Turgenjev is babonás volt:

„- - Örömmel olvasom még azt is, hogy egészséges, s engedje meg, hogy az ősi orosz babona szerint háromszor köpjek...”

VII. számú, 1846. január 11-én kelt levelében *Normá*-ról ír Turgenjev, amelynek címszerepében ismételten diadalt aratott a díva: „- - - a bírálatok bennem azt az érzést keltették, amit

a német *Wehmuth*-nak nevez. Istenem, pétervári szereplése óta nem láttam önt *Norma* szerepében. *Diese Entwicklungsstufe ist mir entgangen*. Hélas! Milyen boldog lettem volna pedig újra hallani, látni az ön *Norma*-ját. Ezt a nagyszerű és mégis oly naiv, becsületes, igaz, minden hazugságot gyűlölő asszonyt. Aki bátran megy a halálba és lelkét nem szennyezi hypocrizis! Szerettem volna hallani még egyszer az ön ajkáról a szerelemnek, a szenvedélynek viharos kitörését. Mindazoknak az érzéseknek az interpretálását, amelyek az életet egyedül tehetik édessé, vagy keserűvé”.

Minden levele csupa aggodalom. Félti Madame Viardot egészségét. Művészi sikerei iránt érdeklődik és mély melanchóliával mondja: „irigylem az ostoba levegőt, amelyet beszív, a napot amely, rásüt, anélkül, hogy érezné, milyen gyönyör jut nekik osztályrészül...”

Kedvesek Turgenjevnek Hyeres-ből, a szép fürdőhelyről írt levelei. Nagyfokú idegessége miatt küldték oda orvosai, s békés, lusta - paisible et paresseux - éltét némi humorral festi: „Csak mindig, mindenütt hiányzik nekem ön, legdrágább barátném!” Ez az egyre visszatérő refrainje leveleinek.

Egy 1849 nyarán, *dimanche soir* - közelebb dátum nincs - írott levelét morózuson kezdi: „- - úgy elszomorított a sok rossz hír, - valószínűleg Madame Viardot írta azokat. - Micsoda szerencsétlenség, ha elgondoljuk, mennyi fölösleges rossz dolog van a világon: a kolera, a jégeső, a királyok, a katonák stb., stb. „Talán mizantróp az isten? - -” Ehhez a levélhez egy dalt mellékel, amelynek zenéjét és szövegét is maga komponálta.

1849 nyarán, - mindenfelé dühöng a kolera. Turgenjev rövid, ideges leveleket ír Madame Viardotnak, s kivétel nélkül minden levél így kezdődik: „*Au nom du ciel soignez vous*” és végződik: „Tausend grüsse, Tausend!! Ihr Iv. Turg”.

Idyllikus egyik levél, amelyet 1849. július 11-én ír a „*Theurste Freundin*”-nak. Courtavenelben, Madame Viardot birtokán töltött akkor néhány hetet Turgenjev: „- - olyan szép itt. Az almafák közt zsong a szellő... csak maga, maga *Theuerste* hiányzik! Tudja micsoda furcsa, symbolikus - botanikus játékkal mulatok most? A környéken fákat fődöztem fel, amelyeknek emberi typusa van. Ezeket a fákat aztán sorra elneveztem. Egy tölgyet Homerosnak, az udvarban álló vadgesztenyét Hermannnak és mellette egy halavány, édes jávort Dorothée-nak. Maisonfleursben van egy nyírfa, valóságos *Gretchen*...” És így tovább. Másnap folytatja a levelet, s megírja Madame Viardotnak, hogy a díva kedves, öreg hátaslovát, a *Comorn*-t már meghozta Jean: a lovasz.

Turgenjev szereti a nyelveket keverni. Több levelét kezdi így: „*Bonjour Madame, und liebe Freundin*”, vagy „*Bonjour - Guten Morgen*”.

Courtavenelből egyik nyáron a rettenetes szúnyograjról panaszkodik. „Ezekről a bestiáktól nem lehet kibírni, - minden este véresre vakaródzom”.

Általában a legcsekélyebb apróságról is beszámol. Hol járt. Mit olvasott. Kit látott. Mit ebédel. Hol, melyik hotelben lakott. Minő ruhát rendelt. Egy rendkívüli hideg télen, Berlinből, arról is említést tesz, hogy kettős flanellinget és flanell alsónadrágot kénytelen viselni. Ennél a pontnál zárójelben odateszi: (pardon!)

Nagyon szomorúak oroszországi levelei. A XXVI. számú, 1850 szept. 9-én, hétfőn kelt különösen. Ősei birtokáról, Turgenevo-ból írja: „Olyan boldoggá tesznek levelei, édes asszonyom, de olyan boldoggá. Úgy vélem néha, mintha a maga édes-kedves hangját hallanám, azt a hangot, ami örökös rabjává tett! Maga igazán a jóság angyala, hogy annyit ír. De ha tudná, mi az, amikor ilyen rettenetes távolságban, baráti kéz nyúlik felénk, akkor tudná, hogy hálánk imádattá fokozódik. Áldja meg az Isten ezerszer! Annyira szükségem van itt egy kis szeretetre „annyira elhagyatott vagyok”...”

Ugyancsak ezt a levelet folytatja másnap. Általában szokása a „Tavaszi hullámok” írójának, hogy négy, öt napon át is folytat egy-egy hosszú levelet: „- igen, maga az én jó angyalom. A szó „jó angyal” a „Domino noir” románcát juttatja eszembe és látom magát, kezében gitárral, a courtaveneli gyepen, ahogy a „belle Inezt” mutatja Antónia kisasszonynak. Látom barna mintázatú ruháját, szürke kalapját. Úgy érzem, mintha arcomat *annak az ősznek* langymeleg szellője simogatná, ami akkor, ott suttogott az almafák lombjai közt. Oh! hová is levének ezek a kedves idők...” sóhajt fel aztán bánatosan.

A krími háború elején levelei itt-ott foglalkoznak politikával is. Ezek a levelek leginkább Moszkvában, majd Spasskoviében keltek. Ide internálták ugyanis egy Gogol halála alkalmából írott vezércikke miatt Turgenjevet. A XXXII. levélben saját születése napjáról emlékezik meg melanchólikus, bús hangon. Október 28-án kezdi levelét, azonban csak november 1-én küldi el, s akkor hozzá írja: „- A mai nap is évforduló. Még pedig sokkal nevezetesebb. Éppen ma kilenc esztendeje, hogy Pétervárott, a Demidoff-házban megösmarkedtünk! Ugy emlékszem, mintha ma történt volna! Nem jöttem egyedül. A kis Komaroff őrnagy jött velem. Maga fekete ruhát viselt. Úgy gondolom, gyászolt. Esős, barátságtalan idő volt. Maga poharakban teát hozatott be, megkínált. Mindenre, mindenre olyan élénken emlékezem. Az emberekre, szobáira. Az egész milieure. Valami sajátos varázslat mindent földéz lelkemben. 1843-44. Feledhetetlen boldog idők, hová levétek!” Sok érdekeset ír még megismerkedésükről, s így végzi: „Kedves jó Madame Viardot, ma úgy, mint kilenc éve, s még mint kilenc év múlva majd, és tán’ még egyszer kilenc év múlva, ha Mathusalem lennék is, az öné vagyok, maradok, teljes szívemmel!”

És ebben igazat mondott Turgenjev. Hű lovagja maradt holtig Madame Viardot-nak. Hódolata fogytig a régi maradt. Kor, idő nem változtatott rajta. A Halpérine-Kaminsky művének utolsó lapján, 1871. márc. 11-én (samedi) is így ír még a deres fejű, de ifjú szívű lovag, az akkor Londonban időző Madame Viardot-nak: „- semmi sem feledtetni velem egy pillanatra sem Londont, sem azt, amit legjobban szeretek a világon, és jobban, mint valaha... Csak akkor leszek boldog, mikor már átléptem a Devonshire Place, 30-at! à demain theuerste Freundin. Votre Iv. Turgenjev.”

Ez a LXVII. számú levél. És ezzel véget ér az annyira érdekes levelek sorozata.

Még mintegy száz levelet írt Viardot asszonynak Turgenjev 1844-től 1877-ig, amelyeket azonban a művésznő nem adott át a nyilvánosságnak.

De hiszen ezek is bevilágítanak a zárkózott, emberkerülő, de forrón, mélyen szeretni tudó poéta lelkébe.

„MEDÁRDUS”

A nagyvárossá lett Budapesten, ugyan ki törődne még az országos vásárokkal? Ma, mikor gyorsvonatok röpítik a közönséget, közepes vagyonú ember is akkor rándul a fővárosba, amikor neki a legalkalmasabb. Megkap mindenkor mindent, amire szüksége van.

Egészen másképp ment ez hajdan. A vidéki, kivált a távoli megyékben lakó birtokosok, úr-asszonyok többnyire csak vásár alkalmával kerültek Pestre. Adni-venni, egy kicsit körülnézni és mulatni is, mert a vásárra járás egyszersmind szórakozás számba is ment a régi öregeknél.

Még az időt is egyik vásártól a másikig számították; mint az ó-korban az olympiai játékoktól, - és jól emlékszem, hogy az én szegény jó nagyanyám még a hetvenes évek végén is így emlékezett egyes eseményekről.

- Az a medárdusi vásárkor volt, mikor a Lotti sógorasszonnyal a Császár-fürdőbe mentünk... amaz meg *Leopoldkor*, mikor a Marci sógorral meg Párniczkyneval meghallgattuk *De Caux Mimit*.

De Caux Mimi a negyvenes évek végén az volt a régi Magyarországnak, ami most Blaháné. Szigligeti az ő kedvéért kezdett el népszínműveket írni, s a francia emigráns magyar leánya énekelte először a Csikós *Rózsi*-ját. Szépségéről meg éppen legendákat mesélnek akkor jurátuskodott öreg urak.

Különösen a *medárdusi* vásárok dicsekedtek óriási forgalommal. Ilyenkor kezdett virulni a nyár - ellenben még nem állt be az aratás, a szorgos munkaidő. Az utak valamicskével jobbak lettek, mint a téli kerékagyig érő vendégmarasztó sárban. A hosszú tél alatt, nemesi kúriákon megáporodott kedélyek leginkább vágyakoztak egy kis változatosságra, szórakozásra. Dictum factum, a Schneckenféderre járó családi batárt kihúzták a kocsiszínből, telirakták kofferekkel, párnaszákkal és megtörtént az indulás.

Volt olyan medárdusi vásár, hogy 80,000 idegen is megfordult Pesten. A *Hét Éllecteur Churfürst*-nél, meg a budai *Fehér Farkas* szálló udvarán nem lehetett mozogni a sok hintótól, a sok *spritzléder*-es bricskától meg ekhós szekértől. Olyan nagy lakásszükség támadt néha, hogy a híres *Kemnitzer*-kávéház biliárdasztalait, egy éjszakára 4-5 *rh. forintokért* adta ki a tulajdonos.

A portékás sátorok sorban álltak a mai Károly-körúton; s még a bécsi és párisi kalmárok is jöttek ide árúikkal.

A színházakban is nagy figyelemetességet tanúsítottak akkor a vásáros közönség iránt. Egy 1790-ből maradt *Szini Tzédula* jelenti, hogy: „*a' magyar színjádzó Társaság*” különös tekintettel a' vásárra jött nemes Uraságok eránt, a tsoda szép mulattató, *Igazházi* nevezetű víg Játékdarabot fogja bémutatni...

Nagy multságokat is adtak ilyenkor a pesti előkelőségek; s míg a főrangú vásáros közönség Zichy Károly gróf országbírónál gyülekezett, a polgári rend többnyire Szlatini Ferencnek, egy híres pesti patriciusnak a családjánál mulatott.

Az a kevés litterátor is, aki akkoriban akadt, leginkább vásár alkalmával találkozott össze, Kazinczy, Szabó Dávid professzor urammal felpakolózva jöttek Kassáról, hogy eszmét cseréljenek Rádayval, Virágh Benedekkel, közbe-közbe víg vacsorákra gyűlve Vítkovich Mihálynak Zöldfa-utcai barátságos házában.

A mai íróknak, könyvvásárlóknak, fogalmuk sincs arról, mi volt a könyvkiadás az úttörők korában. Hogy kellett mindenféle udvarolgatásokkal meghódítani a *benevole lector*-t.

Eggenberger József, akinek könyvesboltja *in foro B. P. Franciscanorum, in domo Podmaniczkyana* - vagyis a tisztelendő franciskánus atyák piacán állt, évenként vásárolta s csupán ha vevő akadt rájuk, állíttatott össze egy-egy példányt *a compactorral*. Vevői többnyire pesti vásárokra jelentkeztek s a júniusi *medárdusi* vásárokra jelentette is meg Eggenberger az új könyveket. A legjobb könyvek is alig keltek azonban.

A kiknek tanuló, meg jurátus fiuk volt Pesten, azok is leginkább vásáros alkalmankor keresték fel a *gyereket*. Így tett öregebb Katona József uram, *Kecskemét városának sáfárja* is, mikor fia József, - a Bánk bán későbbi nagynevű írója - Rocsnik Ignácnál, az *Universitási Bibliotheca* szolgájánál lakott. A XVIII. század tizes éveiben így ír erről maga az öreg Katona, az ifjú Józsefhez intézett levelében: „- most pedig éhségtek vagy szomjúságtok eloltására küldök tizenöt forintot, a' jövő héten Szentgyörgyi Panna visz a' mit vihet, mert én *Medárdusig* föl nem mehetek, tudjátok, hogy a' szülő munkáltatás itt van...” A levél azért szól többesben, mert akkor, mikor keltezett, már Katona János is Pesten járt iskolába.

Még a múlt században, egészen az 1838-iki nagy árvízig, sőt tovább is, rendkívüli forgalmúak s úgy társadalmilag mint irodalmilag is nevezetes események voltak a pesti vásárok. A nemes úr ilyen vásári alkalmakkal szerzett be mindent és rendesen a *Vörös Ökör*-ben, vagy a *Fehér Hajó*-ban lakott. 1818-ban már állt a *Magyar Király*-hoz címzett vendégfogadó, még pedig az *új theatrum* mellett. A Gizella-téri nagy német színházat nevezték így. Érdekes, egy pesti vásárra jött nemes úrnak mi mindenféle komissiót kellett elvégezni, amit otthon, az asszony, meg az atyafiság bízott rá. Egy ilyen listából érdekesnek találjuk egyet-mást közölni.

1. Hassenstab fűszerszámárulónál mindenféle fűszerszám. 2. Hartleben Konrád Adolf könyvesboltjában (a' vátzi-utcai *Hét-Választó* mellett) minden Leopoldi óta megjelent magyar munka megveendő. Egy-két új német és frantzia Román is. 3. Valami *szagos* vizet a' *Fehér angyal* parfümeriástól. 4. Pazeller budai cukrásztól *zwieback*. 5. Kumig, a' *törökhöz* tízmett vátzi-utcai boltjából (Freyschlag-féle házban) spanyol tubákot. 6. A Bruckgasseba elmenni Günther miniatűr festőhöz, lakik a 638-ik numero alatt, első emeletben, első garádcisnál stb.

Így és hasonló stylusban folynak a komissiók, amelyek egy egész árkus diós-győri papirost foglalnak el, és azzal végződnek, hogy az illető nemes úr, nehogy megrontsa egészségét holmi rossz vendégfogadói kotyvalékkal és vigyázzon testi-lelki jó állapotjára. Ez is nevezetes *punctum* volt, mert bizony esténként magnum áldomásokat is tartottak a messze földről összejött jó pajtások. Benéztek a Beleznay-kert háta mögött lévő *hetzbe*, ahol a mester piros-kötényes legényei uszítgatták egymásra a székelyföldi bölényt, meg a máramarosi medvét. Nagy mulatságot okozott a dunaparti krajcáros theatrum is, ahol *Casperli* úr és Stanzl kisasszony a' *Vad leány* című látványos *balét*-ban ugráltak. A Hacker-kerti vacsorák többnyire *franc' butelákkal* és hajnalban végződtek.

Mulatozás után a budai fürdőkre került a sor, amelyben még az 1848 előtti években is nagyban folyt a *köpülőzés*. Öt-hat óráig is bent maradtak a vízben nemes uraimék, majd kiefeküdtek a *flaszterra*, s egy piszkos, sánta pincér szolgált *gulyás*-sal, sörrel. Még a *Mariandl*-t, ezt a primitív roulette-félét is, megpróbálták fürdés után; aztán átballagtak Pestre, ahol már fogott a structollas kalapú nyalka kocsis; és ment kiki haza. Dabasra, Szelére, Abonyba.

Bizony régen nyugosznak már azok a vitézlett urak, de régen vége is van a pesti nagyvásárok jelentőségének. Legfeljebb a szorosan vett mercantil világ vesz róla tudomást.

HIRES ÖNGYILKOSSÁGOK.

Halottak napján nem mentem ki a temetőbe. Abban a nagy, lármás nekropolisban ilyenkor annyi a hazug virág, hazug csillogás, hivalkodó fény. Olyan kevés az igazi gyász. Igazi könnyű.

Már életünkben eldobnak, - elfelejtenek. Ki őrizgetné emlékünket, mikor porrá váltunk? Mindenki magának hal meg. Alig vevődik észre elmúlása. Némelyiket egy kicsit talán megsiratják. Ha arra valón élt, el is parentálják. Aztán napirendre térnek fölötte. A temetőből haza robogó gyászhintók népségének könnyén már átszillámlik a mosoly, - az élnivágás. A *halálon* könnyörtelenül átgázol az élet.

- - Sárgás-szürke, fojtogató ködben járok. Lépteim alatt megcsörren az avar. A ködön keresztül izzó vörös pontként egy-egy reszkető, remegő világosság dereng át. Épen olyan, mint valami szennyes, kopott, kórházi takarón a vérfolt. Ezt a hasonlatot talán az a szegényes, feketére mázolt furgon juttatta eszembe, amely előttem haladt a homályos, néptelen utcán. Talán épen valami öngyilkost szállítottak benne a morgueba... Lehet, gyógyíthatlan betegség adta kezébe a fegyvert... Anyagi zavarok... Talán a szerelem halottja. Ki sejthetné, mi okozta a végét?

A litteratúrában mindegyre divatosabbá lesz öngyilkosság által megoldani a lelki konfliktusokat. Párizsban a múlt hetekben öt darab hőse, hősnője múlik ki öngyilkos módon. A *Vers l'amour* főalakja tóba fojtja magát, Henry Bataille egyik hősnője szíven lövi magát, - így pusztul el a *Zuhatag* című darab hőse is. Chrysanthemumot szórnak rá. - Ezt a rózsaszínes, halavány virágot, amelyet Maeterlinck, a symbolista író szerint, a nagy természet egy szomorú leánynak sápadt ajakáról, hideg homlokáról orzolt el.

Idegbajok, öngyilkosságok ma félelmetesen szaporodnak. Ám azért ócska krónikákban is találkozunk az élet és halál nagy problémáinak ekkénti megoldásával. Hiszen öngyilkos módon múltak ki az ó-korban is akárhányan. Cleopatra - a bűbájos egyiptomi királynő, - Petronius, a *Quo vadis arbiter elegantiae*-ja. Utóbbi persze, a római viveur recipéje szerint. Langyos fürdőbe ül, rózsákkal szórátja tele a márványos padozatot, halk zenét rendel a mellékfülkébe. Még elcsókolja az utolsó csókot. Egy utolsót hörpint nardussal töltött kelyhéből, aztán ellankadva, bágyadva, illatnak, zenének enyhe ringatásában szenderedik át a Styxen-túli világ örökös álmodásába.

A mi magyar, családi annaleseinkben is olvashatunk öngyilkosságokról.

Politikai és más egyéb motivumoktól eltekintve, kizárólag néhány szerelmi bánatban, vagy egyáltalában szerelem miatt elkövetett öngyilkosságokról teszünk említést. Nevezetes e nemben még a ködös múltban *Bárczy Benő* esete, amelyet Arany remek balladája tárgyal:

A radványi sötét erdőben -
Halva találták Bárczy Benőt.

Az ősi bárciházi Bárczy-családból származott Benő nem annyira szerelmi bánat, vagy csalódás, mint tisztán léha női szeszély, hiúság áldozata. Kund Abigél maga is elmondja a vallatás során: nem gyilkolta ugyan meg, *de a tört ő adta neki*. Mennyi ilyen *morális tört* adnak az asszonyok ma is egy-egy csöndessé lett ember kezébe...

Óriási port vert föl, a XVIII. század végén, borosjenői Tisza Istvánnak Bécsben elkövetett öngyilkossága.

„A’ daliás, jó-maga bíró iffiú tsunyán műla ki ez világból” írja egyik, akkor épen Bécsben időzött magyar.

Őseink még véteknak tartották az öngyilkosságot. A katolikus öngyilkost nem szentelte be a pap. Csak a temető árkában kapott helyet. Heine is így emlékezik róluk:

- - Am Kreuzweg wird begraben -
Der selber sich brachte um...

A fent említett „Tisza iffiúr” nyalka gavallér volt. Az 1790-iki farsangon ő tanította az akkor divatos „*matskatánc*”-nak nevezett ugrós magyar táncra Ferenc főherceget. Bánffy Dénes cimbalmozta melléje a nótát. Az erdélyi kancellárius.

Tisza István valamelyik felsővidéki fürdőhelyen megismerkedett P. generális leányával. A fiatalok egymásba szerettek. Később gyűrűváltás következett. Így a szépen indult *román* szép befejezéssel is kecsegtetett.

Azonban jött II. Leopold koronázása. A pozsonyi nagy dinom-dánomok. Tisza István „*valami nyavalyát kapa, a’ miből semmiféle feltser sem tudá kikurálni...*” Nesztét vették ennek P. generálisék s leányuk tudta nélkül visszaküldötték az ifjú Tisza gyűrűjét.

Kétségbeesett erre a szerelmes vőlegény, Bécsbe utazott s miután egy ottani jeles orvos még egy darabig gyógykezelt, türelmét vesztve, öngyilkos lett. Holttestét az „*Allgemeines Krankenhaus*”-ba vitték „s ott secirozák, hogy a medikusok tanuljanak tetemén”, írja Görög és Kerekes újságja.

A múlt század hatvanas éveiben történt az alább megírt eset.

V. Tamás, egy geniális, kedves, eszes fiú, főhadnagy a híres Dom-Miguel bakaezredben, évekig udvarolt P.-né D. Constance-nak. Aféle *preux chevalier* volt azonban még V. Tamás, aki a modern, francia *ménage en trois*-ról hallani sem akart. A szép asszony is szerette V.-t, de egyre habozott, elváljon-e kedvéért férjétől, vagy csak így folytassa az idyllt.

Egy szép júniusvégi napon aztán, mikor a kisváros sétatéren épen javában virágoztak az akácok, mikor méh-zümmögés, a nap forró, lángoló sugara mind csak a természetet, a világot, mindent mozgató, leghatalmasabb érzelemről beszélt, - Tamás halkán, álmadozón megkérdezte a mellette haladó asszonyt:

- *Ma déesse*, határozott-e már... Igen-nem? Nekem nincs már sok várni való időm *ideát*.

D. Constance elnevette magát. Nevetése olyan édesen csilingelt, mint valami kedves, kedélyes harangjáték *pastourelle*-je. Aztán legyezőjével könnyedén megérintette a hűséges Fridolin vállát.

- Ne mondja! Milyen szépen, érzelmesen tud beszélni. Akárcsak Lendvay a „*Völgy liliomá*”-ban... Majd *Anna-báلكor*, Parádon megadom a választ.

Tamás lehajtotta a fejét.

- *Talán már késő lesz.*

- *Ugyan, machen’s keine Faxen.*

Már ekkor kaszárnya-zsargonra fordította a beszédet a szép asszony. Haza ért. Kezét nyújtotta a főhadnagynak és belebbent az öblös kapualjban.

Szomorú tekintetével utána nézett még egy darabig a kis főhadnagy. Könnyű porfelhő szállt át az utcán s mint megannyi szép, pajzán, hitegető, gyilkos asszonyi szem, vibráltak, játszottak a könnyű porfelhőn át-áttörő napsugár-parányok. Szellő jött, fölkapta a porfelhőt s az utat szegő

fák hajladozva suttogtak: „*Könnyű a hely, könnyebb a por, legkönnyebb a szellő, de mindennél könnyebb az asszony...*”

- - Naponta találkozott V. Tamás imádottjával. Naponta komolyabb, elzárkózottabb lett, s egyre ismételte:

- Constance, közeledik *Anna-bál* napja. Várom az ultimátumot. Élet-halál.

Ha D. Constance egyszer belenézett volna igazán, komolyan a sötét pilláktól árnyalt, hűséges, szerető szempárba, talán hamarabb megkapta volna a választ a szegény kis főhadnagy...

Július 26-án mintha kivándorolt volna a városka népessége. Mindenki Parádra ment. Táncolni, mulatni. Elment a kis főhadnagy anyja is csodaszép leányával. Tamás azt mondta, a feje fáj. Dolga is van. Utánuk megy majd. Talán délután, talán másnap reggel, - ha lehet. Aztán szokatlan melegséggel csókolt kezét édes anyjának, szokatlan melegséggel ölelte meg a nővérét.

Ebéd után bement szobájába V. Tamás. Kinézett a kertre nyíló ablakon. Javában nyíltak a rózsák. A nyár egész buja pompája tárult eléje. Forróság, fény, erő. - Milyen szép *lehetne* az élet...

Aztán leült a pamlagra. Maga elé tette az óráját - és várt. Constanceról tudta, hogy nem megy a bálba, azért maradt ő is itthon. Meg egyébért is. Előtte való napon írt még néhány sort imádottjának:

- Ma déesse. - Holnap van *Anna-bálja*. Várom az ultimátumot. Élet-halál. *Öt órán túl késő lesz már...*

Az óra pedig egyre-másra ketyegett az asztalon. Egyre nézte a kis főhadnagy. Már fél ötön állt a mutató. Mintha melege is lett volna V. Tamásnak. Egy kicsit kigombolta a blúzá, - elővette tárcájából Constance arcképét. Hosszan, sokáig elnézte a finom vonásokat, majd az asztalfiókba nyúlt. Valami haszontalan, csillogó csövecskére hullt most a napnak egy fénykévéje, - beomlott a délutáni nyári verő aztán. Sugárözönbe vonta az egész szobát:

- *Milyen sötét lesz nemsokára...*

- - - Az óramutató az ötös számra ért. Kint, a piactéri templom tornyán is méla kongással ütötte el az ötöt. V. Tamás még egyszer az ajtó felé nézett, aztán egy tompa dörrenés rázta meg a szoba mélységes csöndességét... *All was over...*

Tíz percet késett a D. Constance órája. Tíz perccel később jött inasa a megváltást hozó válasszal. Késő volt már. A szeszélyes játék áldozatának katasztrófája beteljesedett.

Mikor lakatossal kinyitatták az ajtót, a szegény kis főhadnagy elvégezte már az élet siralmas, ostoba komédiáját. Fejét a támlányra hajtotta szépen. Mintha aludnék. Egyik kezéből kisiklott a pisztoly. A másikban még ott tartotta a Constance arcképét. Mintha még most is azokat a szép, finom vonásokat nézte volna megtörő szemével. Mintha félig nyílt ajkai halkán suttogták volna: *Good night sweet love...*

V. Tamást mindenki szerette a kis városkában. Ősz, öreg urak zokogva álltak teteménél: *Csak olyan geniális ne lett volna...* Virággal hintették be ravatalát a leányok, az asszonyok:

- *Csak olyan boldogtalan ne lett volna...*

A közvélemény teljesen fölzúdult. P.-né ablakait beverték. A szegény kis főhadnagy édes anyja pedig fia nyílt koporsójánál átkozta meg a szép asszonyt. Pedig teljesen hibás talán D. Constance sem volt. Csak szeszély, kiszámíthatlan asszonyi észjárások vezették. Nem hitt imádója komoly eltökéltségében, - s mikor már hitt volna, - minden késő volt. Évekig nem talált vigaszt P.-né, s a szerencsétlen kis főhadnagy árnyéka megrontotta egész életét. A vér-foltot a parkettől ugyan le lehet sikálni, az emlékezetből azonban soha.

Ugyancsak a hatvanas években történt O'Hegerty Patrick ír származású uhlánus-kapitány öngyilkossága.

Szabolcsmegye akkori főispánjának gyönyörű szép leányába volt szerelmes, de az apa, aki leányát a dúsgazdag gróf M.-nek szánta, nem egyezett bele a frigyebe.

Előtte való estén még kilovagolt a kapitány az állomáshelyéhez közel fekvő kastélyba s homályosan célozgatva, búcsúzott el a bájos grófnőtől. Marasztották. El akarták terelni borús gondolataitól. Hiába. Késő éjszaka visszament a városba. Reggel aztán halálhírét vitték. Sírján sohase hervadtak el a virágok. A grófnő ugyan később férjhez ment, de boldogtalan maradt teljes életében s a *Sir Capitan* emlékét haláláig megőrizte.

Még az ötvenes években mérgezte meg magát a bűbajos szép lady S., gróf Z.-né. Egy másik magyar gavallérba lett szerelmes, aki azonban, mikor a lady miatta el akart válni férjétől, nem vette nőül.

Sokkal későbbi egy másik szép Z. grófnő öngyilkossága. Ez morfiomot vett be, amelyet heves fogfájás ellen mindig éjjeli szekrényén tartott. Sajátos játéka a véletlennek, hogy évek múlva fia, gróf Z. Guidó is önkezével oltotta ki életét. Édes anyja halálának évfordulója napján, annak sírján lőtte föbe magát a jobb sorsra érdemes daliás főúr.

J., egy felső megye főispánja, mikor felesége megcsalta és megszökött, ennek selyemharisnyájára akasztotta fel magát.

Mély részvétet keltett Bécsben, nálunk is, a szép Ugarte Anna, egyik Baltazziné öngyilkossága. Legkitűnőbb par force-lovasa volt a birodalomnak, a királyné is bizalmára méltatta a szép Anna grófnőt. Öngyilkosságának okáról sok verzió kering. Végre is, sohasem tudódott ki egészen, mi adta kezébe a halálthozó csövet.

RÉGI KÜZDELMEK.

Achlópyi napiparancs óta még a legjámborabb mameluk is vad kuruccá vedlett át. Részben lángol, részben elkeseredett minden magyar szív.

Nemzeti nyelv ...magyar tiszték... pedig milyen régi vágy, régi álom ez már.

Ócska, megsárgúlt lapon itt fekszik előttem „*Nemes Graeven huszár ezredének* folyamodása magyar tisztékért.”

„*Költ Pesten Szent Jakab havának 5-ik Napján 1790-ben.*”

Az *instantia* arra kéri a *Felséges Haza Tekintetes Statusait*, hogy minden „*nemes magyar Regementben ne mások, hanem csak igaz magyar Hazafiak rendeltessenek felső Tiszteknek és amennyire lehet, mindenkor Magyarországban tartassanak, magyar nyelven commandiroztassanak...* stb.”

Köztudomású, hogy a folyamodásnak szomorú vége lett. Az aláíró tiszték közül gróf Festetics György *Obers-Laidinánt*-ot megidézte a haditanács s dacára felsőházi tagságának, börtönt kelle szenvednie. Laczkovits János *svadronyos* kapitányt pedig rangjától fosztották meg. Később jakobinussá lett a vitéz katona és Martinovicsékkal ott végezte a *Generalis kaszálón*.

Laetus e trunco florebit írta alá, börtöne falára egy szabadságfát rajzolva Szolárcsik, az utolsónak - 1795. június 3-án - kivégzett ifjú jakobinus. És valóban próféciája betelt. Valahányszor egy-egy nagy momentum előtt áll a nemzet, érzi, hogy a porladó vértanúk nem haltak meg hiába, hogy el kell jönni a napnak, amikor a szabadság fája szebben hajt ki a törzsből.

A Graeven-huszárok esete után sem szűnt meg azonban a küzdelem a magyar nyelv és szellem térfoglalásáért a hadseregben s ádáz harcok folytak nem egy régi *Dietán*. Miután azonban a nemzet öntudatra ébredését - 1791-92. - Ferenc császár centralizáló politikája csakhamar belésoodorta a nemzetellenes reakció áramlataiba, csak a múlt század elején találjuk nyomát erélyesebb föllépéseknek.

Az 1807-iki országgyűlésen a főszerepet Vay József consiliarius, Szabolcs vármegye követe vitte. A *királyi ajánlások* nem keltettek valami nagy örömet. Sokalták az *ármádiára* kért újabb költségeket s a fölemelni szándékolt ujonc-létszámot.

Mindenki zúgott - szólni is kellene már valakinek - vélekedtek a követek, mikor összeültek vacsorálni. Vay József egy estén - szeptember 13-án - átnézve az asztalon, csöndesen mondta.

- *Holnap beszélék.*

Se többet, se kevesebbet. Mint szónok se szerette a cifrázást. Röviden, de meggyőző erővel beszélt s róla mondta II. József császár, hogy nem érti, egy olyan kis emberbe hová fér annyi ész.

Másnap, 1807. december 14-én, jelentkezett is szólásra Vay s kijelentette, hogy nemcsak az ujonclétszám emelését és a hadi költségeket nem szavazza meg, míg *nagyobb sérelmei a nemzetnek nem orvosoltatnak*; de követeli, hogy a *magyar ezredek a hazában hagyassanak és a magyar vezényszó hozassék be.*

Falrengető *Vivát*-kiáltások hangzottak s azon módon felíratot intéztek Ferenc császárhoz, melyet fentieket sürgetőleg, meglehetősen erélyes, az akkori időkben szokatlanul követelő hangon, szintén Vay szövegezett.

De meg is itta csakhamar keserű levét hazafiságának. Bécs előtt gyűlöletes lett a személye, Szabolcs vármegye főispánjához pedig azonnal ment a rendelet, hogy jövőre leendő megválasztása *mindenáron* meggátolandó. Így ki is maradt az 1808-iki úgynevezett *csöndes Diétáról*.

Hasonlóképpen katonai kérdésben szólalt föl még az 1807-iki országgyűlésen Vay József öccse, Vay Miklós generális is. Mint felsőházi tag, Vay Miklós egy *mixta sessio*-ban az ujonclétszám fölemelése ellen tartott nagyszabású beszédet, kikelve a mindig újabb és újabb „*véráldozatok és sarcok kívánása*” miatt. Mint katonától, épen nem várták ezt a beszédet s egyik aulikus főúr rá is szólt:

- *Generális ur a császár ruháját viseli, hogy szólhat ilyen?*

Vay Miklós azonban az öklével az előtte lévő padra ütött s harsány hangon vágta vissza:

- Igaz; de első sorban *magyar ember vagyok*.

Óriási port kavart föl Vay kuruc beszéde. A *Rendek* hallani sem akartak többé újabb *katonák megajánlásáról*, csak Lónyay Gábor, beregi adminisztrátor, kelt föl s túllozálisan *húszezer ujoncot* is ígért. A támadt nagy pisszegés és füttyölésben azonban „*horvátországi bán, Generális Gyulai Ignác annyira elszégyenlé magát, hogy megszóllala*:

- Aber hörn, s auf, hiszen annyit maga Ferenc császár sem kíván.”

Vay Miklóst beszéde miatt aztán, minden előzetes formalitások nélkül, megfosztották rangjától. A kedélyek erre leírhatatlan izgalomba jöttek. Kazinczy Ferenc egyik levelében következőket írja:

„- Vay cassállása lángba borított minden hazafiúi keblet. Drevenyák és a' nála sokkal gonoszabb Rhédey administrator oly utálatba hozák magukat, hogy ha már szólani akarnak a' Dietán, kiki elfordul tőlük; az utcán vagy a *sétáló*-ban menvén pedig el mellettük az ifjúság, gazembert, akasztófára valót kiabál; impostort is, árulót is. Semsey Personalis úgy viseli magát Vay dolgában is, mint mindig: bátran, hazafiasan. Minap a personalisi székből kiáltotta oda: „*De él még a' magyarok Nagyasszonya, a Boldogságos Szűz, győzni fog egykoron minden zsarnokságok felett a jobb ügy.*”

Vay Miklósné - egy rendkívül nemes, fenkölt asszony - az ügye miatt Bécsbe utazott generálisnak így ír: „- *gondolatban veled vagyok; bátorságodból meritve vigaszt. Reménylem, győzni fog az igazság s ha nem, akkor is megmarad számodra minden becsületes hazádfia tisztelete, szeretete s csak a halál által megzavarható házi boldogságunk.*”

Vayné férje nevezetes beszédét naplójához csatolva, így aposztrofálja kis fiait: „*Jön idő, mikor ez majd érdeklend benneteket. Tanuljátok meg jó atyátok példájából mindig az igazságot védelmezni és amellet bátran kitartani. Vezessen minden tetteitekben a hazaszeretet!*”

A *Rendek* fel se olvasták már a *királyi Propositio*-kat s az elégtelenség növekedése arra bírta József nádort, hogy közbevetette magát Vayért, akinek aztán Ferenc császár vissza is adta tábornoki rangját; - aktiv szolgálatot azonban Vay többé sohasem vállalt, csak mint a magyar nemesi fölkelés szabolcsi insurgenseinek vezére fogott még kardot.

Az 1811-12-iki országgyűlésen Vay József is újra vezére lett az ellenzéknek.

Bármit is tett Splény szabolcsmegyei főispán Vay megválasztatása ellen, a nemesség annyira mellette volt, hogy a voksolásnál végre tintával öntötték le a főispánt, akinek orrát, száját, telefutotta a fekete lé, ő meg elmenekülve a teremből, a győzelmet az ellenzék kezében hagyta.

Követtársul még gróf Dessewffy Józsefet adták melléje, akivel együtt az udvar követelései ellen határozott állást foglaltak.

Első sorban a *magyar vezényszót* kérték újra s kijelentették, hogy a hadisegélyt nem mint *köteles szolgáltatást*, hanem mint *önkéntes adományt* szavazzák meg legfőljebb.

„Dessewffy és Vay versengenek *finánc-miniszter gróf Wallis megleckéztetésében*, *kijelentik, hogy hazánk nem Colonia, amelyen Ausztria csak hizik* és hogy az ármádia tömése is megszünend. Ilyen hazafiak kellenének nekünk, de bőven...” írja egyik levelében a Diétára fölrándult Bonis Sámuel, később híres viceispánja Szabolcsnak.

Még 1825-ben Dessewffy volt egyik követje Szabolcsnak, az időközben elhalt Vay után Bónist választották meg másodiknak s - már az első üléseken fölemelte szavát a magyar nyelv mellett; ellentállva egyszersmind *Bécs tulságos követeléseinek*.

HAUCK MINNIE.

A hetvenes évek derekán fényes operai esték voltak néha a Nemzeti színházban, amelynek szűk, régi divatú nézőtere még akkor nem bizonyult olyan kicsinek, mint manapság, mikor már innen-onnan a hatodik színházba is jut közönsége Budapestnek.

Arra az időpontra esnek ezek az előadások, mikor a művészet és irodalom rohamosan kezdett emelkedni és mentől jobban távolodtunk az 50-es évek, a *sirva-vigadás* korszakától, annál modernebb, internacionálisabb színezetet öltött.

Az írók egymásután belátták, hogy a geniálitáshoz nem okvetetlen szükséges a nyiratlan fej, meg a gyűrött kabát, sőt az estétől reggelig való *kis korcsmában* ülés sem életfeltétele a talentumnak, és civilizálódtak - csinosan kötött nyakkendőt viselve és a gomblyukban La France-rózsát.

A La France-rózsza olyan főkelléke volt az én suhanc koromban az eleganciának, mint az a szegfű-mammuth, amelyet most viselnek high chic fiatal óriások.

Akkor volt ez, mikor még néhai való jó Balázs Sándor sem alapította meg, a csak nemrég elhunyt Nagy Pistával, a lángészből korrektorrá vedlett öreg íróval, a *Desperáció-Klubbot*, és fekete frakkban, fehér nyakkendőben olvasott föl a Szikszay fölött levő „*Irók és művészek*” körének házi estélyein.

Benza Ida, Bognár Vilma, a feledhetetlenül bűbájos Pauline, az öreg Kőszeghy bácsi, Odry, az elpusztíthatatlan hangú tenorista, Ellinger és még néhányan a régi gárdából olyan ensemblét képeztek, hogy olyan előadásokat az opera új házában ma már csak ritkán hallunk.

És hozzá igénytelenek voltak azok a régi művészek; potom olcsón vágták ki a legisleg-magasabb C-ket és csodálatos, de bizony igaz, egytől-egyig mind *magyarul* mondták a szöveget. Sőt, ha hosszabb ideig voltak Budapesten, még a vendégművészek, művésznők is udvariaskodtak, igyekeztek a publikum kedvében járni és egy-egy áriát, egy-egy prózai részt betanultak a mi nyelvünkön.

Így tett Donadio Bianca, az az álomszerűen szép szőke lány, így Murcska Ilona, aki ugyan már akkor megfogyatkozott hanggal, másod- vagy harmadízben járt Budapesten, így *Hauck Minnie*, az akkori great attraction.

Ő kreálta nálunk Thomas operájának, Mignonnak a címszerepét, ezt a sajátosan vad, de mégis olyan kedves alakot. Ő énekelte a Nemzeti színház színpadán először a dalt arról a honról, ahol a citrom virul és melyet ma már épen így elcsépeltek koncerténekesnők, akár a Madame Rothschild *Si vous n'avez rien à me dire*jét, amelyet csak az isten őrzött, hogy verklibe nem került, mint a Natália búcsúja, meg a Dunari.

Valóságos theatre parée képét mutatta a színház nézőtere a „Mignon” premiérje alkalmával és előadás után fényes estélyt adott Türr tábornok, aki akkor rendes habituée volt a Nemzeti színháznak.

Egymás közt *générale bon-bon*-nak nevezték a művésznők, mert zsebjei mindig tele voltak Kugler-féle Caffée à la crème-mel. Bő gallér-köpenyeget viselt és széles kalabrézer-kalapot, aminőket csak egyes festők, szobrászok hordanak minálunk.

Ő volt a ciceronéja minden külföldi művésznőnek abban az időben; ő kalauzolta őket estélyeken, bálokon; ő csinált nekik reklámot, igazi élő reklámot, - szóval - és propagandát, ahol csak megfordult.

Így tett akkor is, mikor Hauck Minnie vendégszerepelt nálunk.

Mikor tudta, hogy legtöbben vannak a nemzeti kaszinóban, fölment, benyitott a játékszobába, olvasóterembe, sorra járta a szobákat és váltig biztatta az akkori jeunesse d'orée tagjait, Cziráky Jancsit, Bélát, Jankovich Aladárt, Gyürky Bélát, Orczy Eleket, Weér Farkast, a dalköltő Bánffy Gyurkát, meg a többieket, hogy:

- De meg kell ám hallgatni azt a remek amerikai fruskát és tapsolni, mint a peták!

És a fiatal urak, akik mind nagyon szerették az *ezer hős* e tagját, este sűrű sorokban foglalták el a kaszinó-erkélyt, hallgatták az amerikai *fruskát* és tapsoltak neki mint a peták.

És a taps valóságos viharra nőtt akkor, mikor Rossini Szevillai borbélyában, a zene-lecke alatt egy magyar nótát, magyar szöveggel énekelt a fess amerikai lány.

Générale bon-bon előre megsúgta ezt a fiúknak, akik egy óriási nemzetiszín-szalagos babérokoszorút csináltattak és a dal után bedobatták a színpadra.

A nagy lelkesedésben észre sem vették, hogy a díva a nóta refrainjét épen megfordítva mondta:

- - És ha el is *borulok*
A szívére *pirulok*.

És nem vették észre a kritikusok se ezt a kis lapsus linguét; - nem, mert akkor még több lelkesedés volt bennünk és nem telt abban passziónk, hogy szörszálhasogatással bosszantsuk felebarátainkat.

De générale bon-bon azért megmondta a dívának még azon az estén, mikor en petit comité vacsoráltak az István főherceg-szállóban.

- Do you Know what you have told? - kérde mosolyogva a tábornok, mire Hauck Minnie híven lefordította az egész nóta szövegét angol prózára, még pedig a hibás szórakás nélkül.

- Igen ám, de épen megfordítva alkalmazta a szókat, my dear...

A díva maga nevetett aztán legjobb ízűn nyelvbtlása felett és elmondta, hogy minden eshetőségre készen, egy tenyérnyi papiroskára leírta a szöveget és beletette egy bokrétába, amely a felvonás előtt a zongorán volt, még pedig úgy állítva, hogy egyenesen a szövegbe lásson.

Mikor aztán jött a zene-lecke, Bodorfi, aki az énekmestert adta, véletlenségből kezébe vette a bokrétát s aztán, par malheure, úgy helyezte vissza, hogy a papírt nem láthatta a művésznő - így keletkezett ez a furcsa lapsus.

Egy alkalommal Hauck Minnie az örökvárosban járt és az a kitüntetés érte, hogy a pápa ő szentsége előtt is bemutathatta művészetét.

XIII. Leo, aki egyike a legfelvilágosodottabb egyházfejedelmeknek, aki maga is költő, meghallva, hogy Hauck Minnie Rómában van, azt az óhaját fejezte ki, hogy hallani kívánja.

Igen, mert XIII. Leo minden iránt fogékony volt, ami szép, ami magasztos, és épen úgy meg tudták ragadni Sandro Botticelli ideális nőalakjai, mint azok a bánatos angyalfejek, melyeket Fra Beato Angelico térden állva festett, miközben lelke is leomlott alkotója előtt, ihletett mély imádatában.

A sánta padre óhaját csakhamar tudatták a Vatikánból Hauck Minnievel, aki túlboldogan fogadta a meghívást.

Énekelt ő már sokat koronás főeknek, de az egyházfejedelem, Krisztus földi helytartója előtt hallatni hangját, a dal szárnyain a Vatikánból emelkedni föl az alkotóhoz, ahol szinte közelebb érezzük áldó kezét, az annyira meghatotta a dívát, hogy könnyek jöttek szemébe.

- De én egyházi énekeket nem tudok... Szabad lesz ő szentsége előtt világi áriákat énekelnem?
- kérdé kissé félénken a pápai udvar küldöttétől.

- Oh! hogyne, amit óhajt, azt énekelheti; hiszen ő szentsége regényeket is olvas, napilapokat, sőt itt-ott még a színházi rovatot is megnézi... így tudta meg azt is, hogy ön Rómában van... a santa padre csodálatos ember, maga a keresztényi türelem és szeretet megtestesülése... amellet nagy szellem, nézetei magasztosak; mélyen vallásos, de távolról sem *bigott*.

Hauck Minnie megnyugodott.

- Eléneklek Mignonból a románcot és Gounod Ave-Máriáját.

A pápai udvar küldötte aztán elbúcsúzott a művésznőtől.

A művésznő fején fekete fátyol volt, spanyolosan feltűzve és nyakig érő, ugyancsak fekete selyemruha.

Midőn belékezdett Mignon románcába, a pápát láthatólag kellemesen lepte meg a szép, érces hang timbreje és többször helyeslőleg bólintott fejével.

A románcot bevégezve, fölcsendült Gounod örökszép, édes zenéje és az Ave-Mária hangzata lágyan olvadt belé a Vatikán magas boltíveibe.

- Bellissimo, bellissimo, - mondogatta XIII. Leo, és az ő szokott élénk, olaszos gesztusaival egyetmást magyarázott környezetének.

Végül megáldotta a művésznőt, és megköszönte, hogy neki, a világtól elzárkózott *öreg fogolynak* ilyen nagy élvezetet szerzett.

Hauck Minnie mélyen meghatva távozott a Vatikánból, ugyanazzal az érzéssel keblében, mint mindenki, aki XIII. Leot színről-színre látta.

SZÜRET ÉVADJÁN.

Lassan-lassan mászik a *vicinális*. Nagyokat zökken egy-egy állomáson. Füttyül, sípol, tolat. A kalauzok meg kedélyesen diskurálnak a vonat mentén haladó gyalogosokkal. Megyünk, megyünk az én *régi* otthonom, gyermekkorom kedves tanyája felé. Péterin túl már kezdődik a buckás tájék.

Leveles még az ákác - ez a legkitartóbb fa. Az állomás-ház előtt egy szál cigány húzza. Ócska cigány, ócska, kopott a hegedüje. Réges-régi nótákon kezdi, a *Cserebogáron*... Azután rákerül a sor másokra. Az én ifjúságom nótái csendülnek föl a méléző, borongó őszi délutánban. Az hogy: *Nincsen annyi tenger csillag az égen*... Pedig bizony, akkor nem igen gondoltam én sokszor, se sokáig egyre.

Indulunk. Dülőutak mentében megrakott szekerek. Kerékagyig sülyednek le a homokba. Bogárhátú lovacskákat szíjjostorral biztat egy gyerek, a főrhécen meg másik kettő kurjongat. Szüretes már erre a hangulat mindenfelé.

Hiszen én is szüretbe megyek. Szüretbe érek. De szomorú az én lelkem - csöndes, szomoru a téres, nagy szőlőskert is most, nem úgy mint hajdanában..

Lelkemre tolul a sok emlék. Ragyogó, fényes gyermekkori, siheder évek bolondos, víg emléke.

Leveles aljban hervad a borág. Valamikor Bosnyákországot megjárt Feketi István nagy szakértelemmel ott főzte az ürmöst. Dehogyan engedte volna el istenben boldogult nagyanyám csak egy esztendőben is az ürmös-főzést. Jó édesre, fehér örömmel megadván a módját, amint ősünk idejében főzték. Szolgafán ott rotyogott a gulyáshus is, meg a juhhusos kása, szüretnek ős komedenciái. Nagy tüzet gyújtottunk venyigeboglyákból mi gyerekek. A szomszéd nemes úrfival, meg a jegyző diák fiával szalonnát sütöttünk.

Víg nóta folyt a szőlőben. A prészáz előtt húzta a *Pali* bandája. A sutoló legényeket, puttyosokat váltig biztatta Molnár, a vincellér, és *Marcinka papa*, a jó öreg ispán. Még ma is ő biztatja. Egyenes ma is, akár a nádszál. Pedig isten kegyelméből nyolcvan esztendő terhét viseli már a vállán. Ma is ő szorgoskodik az ujfajta *gépsajtó* körül, meg Molnár Mihály uram. *Sziveskednének* velem is szörnyen. Egyre kínálnak szőlővel, musttal. Biztatnak, tojásos krumpli lesz ebédre, meg rántott csirke. Az én régi kedvenc ételeim.

- De csak nagyon is szomorú, de színtelen a *kis gróf úr*... Sűgnak össze, mikor elfordulok. Hűséges, becsületes arcukra rászáll a hamisítatlan részvét igaz árnyéka.

Derüesebb témákra terelik a beszédet: ne búsuljon olyan nagyon a szegény *gyerek*...

Mikor édes anyám mint fiatal menyecske két hétig maga főzött, maga takarított a tarcali hegyben. Édes apám egyik testvérének a szőlőjébe mentek, megpróbálni, milyen lenne a boldogság, ha szegény *kapások* volnának. Menyecskesre kötötte be a fejét az édes anyám, pipi kendővel, így ment le a tokaji piacra, garabóval a karján.

Gyönyörű asszony volt. Utána fordult a fél város. Mondogatták is tapasztalt öreg urak:

- Ejnye láncos lobogós, de fáin vincellérnét szerzett Vay Danyi.

Tepertős kását, lebbencslevest ettek két hétig mindig. De azt hiszem, később a híres *Béla szakács* főztét sem ették jobbjúen.

Még a nagyanyám idejéből való szüretetek is tapétra kerültek. A híres mádi bálók. Mádon szüretelt valamikor, még a XVIII. század kilencvenes éveiben, az ország gavallér primása,

Batthyány József. Egyízben vendégül látta a fiatal József nádort is. Rengeteg mulatságot csaptak akkoron. *Török* muzsika, két-három banda cigány húzta a javából, hét határ szép asszonya, leánya. Azok járták a *minétet*.

De a *minét* még a múlt század harmincas éveiben is legkedvesebb táncnak tartatott. Kivált a szerelmesek szerették. Lassan, csendben sétálgattak, *sasiroztak* abban ide-oda. Elmondhatta minden vágyakozó ifjú álmait, ábrándjait a *coeur dame*-nak. Az akkori idők nyalka gavallérai, Jászay Pali, Recsky Bandi, Patay Jancsi, Mudrány Andris, mind, de mind a *minét* alatt, a mádi szüreti bálon vallottak szerelmet. Így hozta ezt magával akkor a módi. A mai ideges, álmatlansággal küzdő, beteg gentlemanek, mikor szerelmet vallanak, a modern *Überweib* receptet ír nekik. Chloral-hydratot, meg efféle preparátumokat. De azért ennek is megvan a maga bűbája. És a Patay Jancsik szíve sohasem tört úgy össze, mint ezeké a nyavalyás szegényeké. Nem bizony. *Új szüretet vártak*. - Addig pedig muzsikáltatták magukat Bokával a debreceni vásáron. Aranyiné ifiasszonyomnál s egyéb fáintos mulató-helyein öregapáinknak.

Micsoda dárídót csapott Ibrányi Feri, a dúsgazdag szabolcsi nábob, egy-egy mádi bálon. Ő maga is szerette a zenét, sőt komponált is nótákat. Híres „Káka tövén költ a ruca” nótáját egy nagy ferbli-partie alatt csinálta. Végigmuzsikáltatta aztán Bokával három vármegyén, míg egyik mádi bálon a nemes ifjúság ezt a nótát *Ibrányi-walcer*-nek nevezte el. Így is hívják máig Szabolcsban, Borsodban, Zemplénben.

Micsoda tündérkönnyű táncosnák valának Kazinczy Jenny, Kandó Nina, a híres szép Bekény leányok. Kivált *Katuska*. Utóbbi Jászay Pálnak, a későbbi kiváló történetírónak volt az ideálja. Ennek a szerelemnek a révén aztán Bekény Katalin nevét megörököltette az utókor.

Akkoriban az én anyai nagyanyámat tartották az ország legszebb lányának. Hat vármegye fiatalsága tódult csengős fogaton Mádra bálózni, ha megtudták: *ott lesz Bónis Zsanét is*. Ma is emlegetik még Zemplénben, hogy táncolt végig egy ilyen szüreti bált piros bársony papucsban - mert a pillangós, fehér cipellőt elfelejtették bepakolni a hintó srófós kufferjába. Akkor még nem volt se telegráf, se express. Nem lehetett már estig hozatni lábbelít Újhelyből.

Széttáncolta a papucs talpát persze Zsanétka. Annyi maradt meg csak reggelre kelve belőle, amiből a nemes úrfiak a krampampulit ihatták. Aztán valamennyi *Wurst*-nak a bakján valamennyi inas, a harmadik határig fujta postásípján: *Liebe Minka ich muss scheiden...* Az úrfiak pedig zokogva énekelték karban nagyapáinknak ezt a levendulaszagú, becsületes jó búcsúzóját.

Híres szüreteket adott öreg Fáy László, Fáy András édes atyja. Egy ilyen szüret alkalmával kezdődött Szemere Pálnak és *Fáy Zsuscának* szerelme. Fáy Zsucska korának egyik leg-elegánsabb leánya volt. Déryné naplójában olvassuk: *Csupa selyem, bársonyban járt talpig. Ragyogott a smukk-tól*. De rettenetesen kacér és épen nem prude. Kazinczy Ferenchez írott igen intim leveleiben maga is említ egyet-mást erről a viszonyról Szemere Pál. De régi szájhagyomány szerint is, épen nem volt ez valami hyperplatonikus.

Hegyalján soha sem kezdődött október vége előtt a szüret. *Simon-Juda* napján mentek a szedők a hegybe. Azért énekli a vidám poéta is:

Fujjad, fujjad dudás -
Itt van Simon - Judás...

Meglepte a hó néha a tarcali *Kopasz*-hegyet, mire *Kataljkor* ráfordították a záváros lakatot a pince ajtajára. Kincs volt abban. Messze Lengyelországból jöttek érte a zsidók. Azonnal fizettek. Így az eszlári Kállay Péternél például annyi arany volt néha szüret évadján, hogy *káflival* mérték.

Zempléni víg szüretekről talán már csak Füzesséry Emil tud igazán jóízűen beszélni. Az ő pompás, egy kicsit cynikus humorával.

Én már elfelejtettem mindeneket. Palettámon szürke szín maradt csupán. Virágos, mulatós, rózsáskedvű szüreteket, hogy lehetne festeni ilyen szürke színnel? Azokat, mikor az újhelyi Czerkó-utcában szólt a nóta; édes apám egyik rokonánál meg hajnalig tartott egy-egy vacsora.

RÉGI URAK TELELÉSE.

Benne vagyunk már az őszi hangulatban. Sárgult falevelet seper a hideg szél és igyekeznek a falusi nemes urak is a városba.

Nem tudom, mit kapnak ezen annyira? Annyit tudok, hogyha én nekem volna még valahol, valami ócska kúriám, esztendő számra se látna a város. Nyáron barangolnék - télen meg ülnék a szenelő lángja mellett sütkérezve, holmi jó könyvek meg ócska írások mellett, mentől kevesebbet áhítózza emberi társaság után.

De mások áhítoznak, és valószínűleg áhítottak dédapáink idejében is, mert akkor is feljártak telelni Pestre, vagy legalább is a megye székvárosába mentek.

Most nem valami nagy teketóriával jár a hurcolkodás. Az ország bármely legtávolabbi sarkából is fölröpít egy nap alatt a gyorsvonat. De bezzeg másképpen ment ez hajdan.

Még a vármegye székhelyére is hetekig készültek eleink.

Erdélyben az arisztokrácia többnyire Kolozsvárra ment telelni s november vége felé hagyta el falusi udvarházait.

Így tettek a Bethlenben lakó gróf Bethlen Ferencék is, akik rendszeren valóságos udvartartással indultak el a kincses fővárosba. Persze, akit magával vitt az uraság, az rendkívül boldognak érezte magát, mert bizony akkor azt az utat olybá vették, mintha ma Párisba kíváncsoznék valaki.

A grófi család számtartójának fiatal felesége már régen vágyakozott Kolozsvárra, ahol soha életében nem fordult meg. Egyre könyörgött a grófnénak, vinné magával s még arra is vállalkozott, hogy a szakácsnak, kulcsárnak segítségére lesz holmi szolemnítások és traktáknál.

Bethlenből Kolozsvárra egy napnál tovább tartott az út s érdekes, hogy írja le a készülődést, az utazást egy szemtanú:

Előbb három társzekeret pakkoltak fel mindenféle elemózsiával. Disznósír, liszt, sonka, kolbász, vaj, tejfel, tojás, mind külön-külön helyet kapott. Egy szekéren csupa butort vittek, meg ágyneműt, óriási párnazsákokba belegyömöszölve. Az első szekéren, a kocsis mellett, vállán puskával, övében karabélylyal ült a számtartó. A többi kocsin, elosztva, a belső *frajok* és *legények*. Mikor a szekerek elindultak, még a grófi család utazó batárját is felpakkolták két napra való *meringyával*. Így hívják Erdélyben az útravalót.

Mint a leírásból olvassuk, gróf Bethlenné a számtartónét csakugyan elvitte magával, aki, noha leghőbb vágya teljesült, mégis sűrű könnyhullatások közt vett búcsút ösmerőseitől. Egy meghitt asszonyának még azt is bevallotta, hogy érzi, nem látja többé élve Bethlent. Azután meg, miután még sohasem utazott, egyre riadozott a számtartóné. Még alig járt a hintó Szamosújvár körül, folyton nézegetett ki az ablakon, nem-e támadják meg a batárt álarcos rablók. Schinderhannes meg más egyéb haramiákról olvasva rémregényeket, abban a szent meggyőződésben élt, hogy rablótámadás nélkül nem eshet meg ilyen tenger nagy utazás.

Mulatságosan írja le a familiáris följegyzés a kis számtartóné Kolozsvárott viselt dolgait is. Fénypontja ezeknek az a színelőadás volt, amely *Anikó és Stuart Mária* címmel szerepel a jegyzékben.

„- Elkészültünk és - írja így a szemtanú - felöltöztvén jó melegen, ezenkívül meg a legények bundákat és lábmelegítő palackot hoztak, mert a *Theatrum* nem vala fűtve. Azon estve éppen

Stuart Máriát adták s Anikó már elejétől fogva rettegett érte. Mikor aztán meghallotta, hogy halálra ítélték, nem volt többé maradása a színházban. Hiába mondta neki a grófné:

„*Kend bolond, nem ölik azt meg igazába*”

Nem használt semmit. Haza kellett kísértetni, mert egyre hangosan obégatta, hogy: *biz' ő nem ül ott, nehogy előtte öljék meg azt a derék fehérnépet*. És többé a világ minden kincséért sem lehetett a Theatrumba elcsalni”.

Gróf Bethlen, ha Kolozsváron időztek, egész nap a műhelyében dolgozott. Alig akadt olyan mesterség, melyhez ne értett volna s olyan butorokat faragott, hogy akármelyik bevált volna *asztalosremeknek*. Külön szabóműhelyt is tartott s itt mindig saját szemé előtt szabatta ki a cselédség öltözeteit. Az öreg Dálnoki volt az udvari szabója s a végszámra hozatott posztóból mindig a gróf szemeláttára kellett a ruhákat kiszabni. Szerette Bethlen Dálnokit, de mégsem bízott benne egészen, ami nagyon fáj az öreg mesternek.

- Hiszen, ha akarnám, úgyis megcsalhatnám *Nagysádat* - jegyezte meg egy alkalommal, mikor a gróf gyanakodása végleg elkeserítette. Bethlen bizonykodott, hogy nincs olyan szabó, Dálnoki meg azt állította, hogy minden szabó lophat, ha akar, még ha az orrára ülnek is. Végre fogadásra került a dolog. Házat, meg egy szép kis házhelyet ajánlott a gróf, ha Dálnoki észrevétlenül megcsalja.

Alig telt el egy hét, két belső inasnak kellett új ruhát szabni. Dálnoki behívta a grófot, aztán duplán borítva egymásra a posztót, *két rend ruha helyett négyet szabott ki*. Bethlen elvesztette a fogadást, Dálnoki pedig rögtön megkapta az ígért házat szép kis házhellyel.

Egynémely erdélyi úr Pestre vagy Pozsonyba is elment, de már ezek inkább olyanok voltak, akik hivatalos minőségben időztek nevezett városokban. Így a Telekiek közül László - az 1861-iki országgyűlés egyik vezérférfiának nagyatyja - külső országban sokat járt; így Münchenben is megfordult, ahol titkára, Mátyássy József naplója szerint, *Baarfüssler-ek piartzocskáján* lakott, Teleki József gróf, a tudós-társaság elnöke pedig, Bécsben tartózkodva, a Pidolházban tartott szállást. A királyhágóntúli emberekben mindig sok volt a *localpatriotizmus*, ezért vihetett Kolozsvár úgy társadalmi, mint kulturális tekintetben vidéki városaink közt vezérszerepet.

Hatalmas úr volt gróf Teleki Miklós is, valamikor udvari tanácsos a kancelláriánál. Mikor aztán a nemesi kiváltságok elmúltak, nem sokat ért az uraság. Adót, vámot kellett fizetni és a cselédet sem lehetett többé olyan jóízűen *lekendezni*. Tapasztalta ezt a gróf, mikor a kiegyezés után Pestre jött telelni. Különösen egy szakácsa nem tetszett neki sehogysem. A maitre de cuisine temérdek előkelő helyen szolgált, kitűnő bizonyítványai voltak, de olyan rossz ebédeket adott föl naponta, hogy Teleki majd megpukkadt mérgében.

Egy ízben két unokahúgát, gróf Zichynét és gróf Károlynét hívta meg ebédre az öreg Teleki, kiadta a rendeletet szakácsának, hogy most az egyszer kitegyen magáért, vagy ha nem tud végképpen főzni, hozasson meg mindent Dobostól. Ez hatott.

A szakács másnap olyan ebédet penderített, hogy még Brillat Savarín is kiadta volna neki a diplomát. Vendégei nem győzték csodálni, hogy ennek az embernek a főztjét mindig rossznak állította. A gróf nem szólt semmit. Másnap azonban behívatta a konyhaművészt, kifizette egy hónapját előre és elbocsátotta szolgálatából.

- *Észrevettem, hogy contemnál a gazember* - mondotta Teleki egyszerűen, mikor tettének okát megkérdezték rokonai.

Egyik-másik úr, aki Pesten töltötte a telet, házat is vett magának. A magyar ember nem szívesen zsellérkedik, így szereztek házakat Pesten a Beleznay, Marczibányi, Ürményi,

Podmaniczky meg egyéb familiák. A régi törzsökös urak cselédet is rendesen vidékről hoztak. Régenten nem tudtak a jourokról semmit, de nemes uraimék a fővárosban is megtartották a névnapokat. Fáy András kalap-utcai házában, aki csak számottevő ember volt, összegyűlt András estéjére, valamint a jeles író, Szemere Pál, Pál-napjai is nevezeteseek voltak. Még a messze Széphalomról is eljött Kazinczy egy-egy ilyen Pál-napra, melynek fűszerét a házi-asszony, a ritka műveltségű és *Képlaki Vilma* név alatt maga is író, kiváló nő adta meg.

Manapság nem igen vesznek a magyar nemes urak házat Budapesten. Mintha hiányoznék is már a hozzávaló öreg bankó. Familiástól bezsúfolódnak valami háromemeletes *bérháznak* nevezett kőkalitkába s ott töltik el a telet, ha meg a Kúriába idegen ver tanyát, az egész életet is. Hanem az igaz, hogy a törzsökös nemes úr azért igazán soha sincs *otthon* a fővárosban. Külön-külön vármegyét vall mindegyik szűkebb hazájának. Még a pestmegyei is *Dabason* meg *Szelén* hol van otthon. Oda járnak mind *haza*, még akkor is, ha már ott egy barázdájuk sincs és csupán egy ócska kriptá, benne porladozó ősök hamvaival a tulajdonképpeni *otthon*.

AZ UTOLSÓ BRAVOUR.

Réges-régi huszárvilág, ki tud ma már róla? Mikor még *gyöngyélet* volt a katonaélet...

Ott, az örökösen kék, sűgő-bűgő babérerdőkkel ékes, narancsvirág kábító illatában fürdő lombard garnizonokban.

Az ulmi katasztrófa szerencsétlen okozója, Mack altábornagy, állott akkor a vezérkar élén.

Az ő hadtestében szolgált ** László kapitány úr.

A németországi táborozások alkalmával ismerkedett meg *von und zu Hohenstädt Liselotte* kisasszonnyal, „költsönösen nagy szerelembe esvén, egy Párok levének.” Így áll abban a megfakult írásban, amelyből én mesémet vettem; a holott leíródik „vitéz ** kapitány uramnak viszontagságos teljes szerelme és minden egyéb Történettyei”.

Nyalka legény volt ** László. Amerre járt - *térdig járt rózsában*. Le is tépte, nem is kimélgette a virágot.

Egyszer, fiatal kadét korában aztán - mégis megakadt egy hímese, fakadó bimbónál. A tarkacsalfa, fényes szárnyú lepke megégett a lángban.

Valami kis lányt szeretett meg, mikor Meskó generális ordonáncaként járt égbe nyúló alpesi világban. - Kora dér lepte meg a hímese, fakadó virágot. Kora dér az ifjú, ábrándos kadét szerelmét. Egy sír domborult csöndes, borongó hegyektől övezett városka temetőjében. Ez a sír ** Lászlónak minden örömét, minden reményét eltemette.

Háborús világban parancsolnak a katonának. Menni kell a zászlóval, amelynek hűséget esküdött a vitéz. Kereste a halált László, - de az mindig elkerülte. Telt is, múlt is az esztendő. Fiatal törzsön beforr még a sebhely. Virágeső, csóközön elborították annak az elhervadt virágnak, annak a kis sírhalomnak az emlékét lassan. Szeretni azonban nem tanult meg többet ** László.

Pedig meg nem áll az idő, ez a fűsvény kalmár. Mindig több a kamat, amit ráfizetünk az élettől kapott rossz előlegekre. ** kapitány úr is egyre jobban érezte, milyen más lett volna az élet, ha akkor, ott messze, meg nem ássák azt a kis sírgödört. - Széles, boltozatos homlokán bevágódott egy-egy mély barázda. A sűrű, fekete haj is ritkulni kezdett a halántékon immár.

Az ősznek első, langyos lehellete megcsapta a kapitányt, mikor valami csodálatosan szép, megvesztegetően bűbajos őszben, összehozta végzete *Liselotte* kisasszonnyal - *von und zu Hohenstädt* major uram leányával.

Táborozások alatt unalmas a katonai szolgálat. László kapitány ráért bejárni a major urékhoz - és hallgatni *Liselotte* kisasszonyt, amíg csöndes, lombhullajtó délutánokon játszott a *spinéten*. Fűlségesen kezelte ezt az instrumentumot. Gluck *Orpheus*-ának sajátosan bűs áriái, Mozart játszi, csillogó zenéje mind művészies interpretálóra talált a csöndes, komoly német leányban. Mikor ott ült a clavecin előtt s a fehér homlokára boruló szűke, göndör haj, mint aureola ragyogott a késő verőfényben - László kapitány úgy érezte, mintha imádkozni kellene. Talán imádkozott is a könnyelműnek, léhának látszó katonára. Mintha lehámlott volna róla egyszerre minden hiú, külső csillogás, mintha szívében fűlhangzott volna egy fájó, bánatos dal. Egy hang a múltból. Abból a múltból - amikor még úgy tudott rajongni, szeretni László kadét úr. Egyszerre úgy érezte, eltűnik mindaz a sok hiábavaló, üres, erűpazarló, lélekölő szeretkezés. Az, amivel úgy elvesztegette, aprópénzre váltogatva becsületes szíve minden aranyát. Amivel elforgácsolta életének legszebb részét.

Lágyan, halkan zsongott-bongott Boccherininak valami andalító menuetto-ja, - amikor László kapitány egyszerre csak rátette kezét Liselotte smaragdgyűrűs, fehér ujjaira. Aztán halkan, a belső szenvedelemtől szinte rekedtes hangon mondotta:

- *Szeretem.*

Belésáppadt ebbe az egy szóba. A szívével, a lelkével már nem mondta ki vagy tizenöt esztendeje. Minden érzése, vágya, reménye benne élt - remegett ebben az egy szóban. Liselotte pedig otthagyta a kezét László kapitány kezében. Belenézett a sötét pilláju, kissé melankolikus szembe, úgy adta meg a választ:

- *Én is... elmúlhatatlan szerelemmel.*

Az öreg major urat leányának a választása nem ragadta el túlon túl. Rengeteget hallott ** László kalandjairól. Némi aggályokat táplált a jövődőt illetőleg.

Ámde látszólagos csöndes, szelid volta mellett nagy makacsság lakozott Liselotte kisasszony bájos, göndörfürtös fejecskéjében. Eget-földet összebontott - ha akaratát kellett érvényesíteni. Végre beleegyezett a major úr - és kellő áldások mellett, kellő földi javakkal is kistaffirozva, bocsátotta útnak az egymást valóságos örvöngéssel szerető párt.

Olyan szerelemről, olyan boldogságról, ami most következett, talán csak poéták tudnak még írni.

László kapitány bálványozta Liselottét - ez viszont igazi kultuszt csinált az ura személyéből. A Beleznay-huszárezredben szállóigévé lett, ha valakinek a nagy szerelméről beszéltek: *úgy szereti, akár a kapitány urunk a feleségét.* - A László atyafisága pedig nem győzte mesélni, milyen áldott jó, milyen elragadóan kedves, okos a kis *német asszony*: „Egész bibliotheca a feje. Úgy játszik a spinéten, akár valami *Künstler* és nincs az a *román*, amelyet ne olvasott volna. Általában tud mindent. Igazi tökéletesség.”

László kapitány kissé maga is litterátus ember volt. Epigonjair a gárdista írónak. Egyes darabjai meg is jelenének Görög uram ujság-árkusában, sőt ifjabb éveiben verseket is irogatott. Jól megértették hát egymást a kitűnő műveltségű feleséggel.

Csupa álom-ábránd közt teltek az első hónapok. Az első esztendő.

Mayland vidékén - valahol az istenin kék, istenin bűvös-bájos Como-tó környékén állomásozott László kapitány. Ezt a tájat csak szerelemre teremtette az alkotó. Egyetlen hosszú csókban forrt össze testük, lelkük. Csóknak, ölelésnek vége sem szakadt tán... Ciprusok árnyéka, habok mormolása altatta, ringatta. Csoda lenne, mese lenne az élet, ha mindig így tarthatna.

- Sajna - nem adják a mézet ürmöm nélkül, rózsát tövis nélkül földi halandónak.

Budára helyezték át László kapitányt, ahol beköltözött a familia ócska *Salva guardia*-jába. Békeidő jött nemsokára. Nem kívánt már szolgálni a kényelmesedni kezdő vitéz úr s levetette Beleznay huszárijainak gimbes-gombos nyalka sujtásos dolmányát. Mintha egy kicsit szűkülni is kezdett volna már a zsinóros öv, a piros szattyánból való tarsolyszíj. Az urának még a gondolatát is leső Liselotte mellett szinte pocakosodni kezdett az egykor lepkekönnyűségű, karcsú kapitány.

Talán jobb lett volna, ha az asszony nem lett volna olyan túlságosan jó, - ne halmozta volna el túlon túl sok gyöngédséggel, minden testi-lelki jóval László vitézt - vagy ne mutatta volna magát a kapitány úr kényelmes lustaságból, tudom is én micsoda nyegléskedésből olyannak, aminő nem volt tulajdonképen. Akkor nem esett volna olyan szomorúan ez a história... *Nem*

olyan fekete az ördög, aminőnek festik. Már pedig ** László viselkedésével, hebe-hurgyán kiejtett mondásaival sokkalta feketébbnek festette magát, mint aminő volt tulajdonképpen. Az imádó, lelkében örökösen trubadurnak maradt férj elkezdett zsarnokoskodni, kellemetlenkedni.

Dolga sem lévén, ráért hiábavalóságokkal foglalkozni. Semmi sem volt ínyére, meggondolatlanul panaszkodott, zúgolódott, kicsinyes haszontalanságokért zsörtölt. Szóval kellemetlen volt, akár az esős nap.

- *Rossz vége lesz, Lackó,* - mondotta neki hűséges cimborája, Temessy Albert svadronyos kapitány.

- *Rossz vége lesz, gyerek* - intette Luca tánt, aki felnevelte.

László kapitány azonban, mint akit valami átkos varázslat kerít hatalmába, nem is hederített az intő szövegekre. Úgy gondolta - olyan szerelmet, mint a Liselotteé semmi sem rendíthet meg. Igaz, és ezt már a László javára kell írunk, az ő szerelme is rendíthetetlen, sziklaszilárdan állt. Összelocsogott ugyan minden bolondot asszonyokról, mi egymásról is, ha pajtásaival összeült a „Hét *Electeur Churfürst*”-be, közel a *Rundellához*; meg is nézett talán valami lompos, csajhos actrix-t, ott a Theatrum környékén - ám ennél tovább sohasem ment. Igaz, hűséges szívvel szerette Liselotteját. Aranyos hajának egyetlen egy szálát nem adta volna oda a kerek világ minden országáért. El nem hagyta volna koporsó zártáig. Régi virtuskodás, hiábavaló tempózás volt minden egyéb amit mondott, cselekedett. Valami ostoba sugallat mondhatta neki, tegye egy kicsit féltékenyenyé az asszonyát holmi régi kalandok emlegetésével.

Azután meg László kapitány *magyar ember* volt. Hirtelen indulatra lobbanó - de azonnal békülő, megbocsátó. Egészen elfelejtette, hogy német nő a felesége, akit másképpen kellett volna kezelni.

Eközben pedig észrevétlenül, lassacskán, mindjobban eltávolodott Liselotte egykoron rajongva imádott bálványától. Pletykáltak is neki valószínűleg, *hetzelték*. - Mert hiszen ezek a szép tulajdonságok már a legrégibb századokban is virágoztak dámák kompániájában - „hoggy egy szavam a' másikba ne öltsem”, - mondja az ócska írás, „széjjelmenének a' szerelmeses Hitvestársak. Elmullott az Asszony vonzódása hirtelen, mint a' tavalyi hó, László kapitány pedig nagy bújá-bánattyában forró nyavalyába ese és kilentz Hétig nyomta vala az Ágyat...”

Senki sem hitte volna a könnyelműnek, léhának hirdetett ** Lászlóról, hogy ennyire tudjon szeretni. Mikor fölkelte a betegségből, csak romja maradt a régi, nyalka katonának. Igazi rokkant huszár lett belőle. De testénél talán még jobban megtört a lelke. Az életörömnél utolsó szikrája is kilobbant belőle.

Nádory Imre, ezredének fiatal őbestere, visszahitta a Regementhez. Régi őrnagya, Schmitt őrnagy mellé osztotta be. Úgy bánt vele, akár a hímes tojással. Adott neki szabadságot amennyit akart, s az egykori jeles katonát küldözte fürdőről-fürdőre. A legkitünőbb orvosokhoz. Nem volt semmiben hiánya. Még szerelem is kínálkozott, úton-útfélen. Amerre csak megfordult a sápadt, szomorú ** László, mindenfelé érdeklődést keltett. Kerülve kerülte azonban már az asszonyt. Fel se bontotta leveleiket, amiket irkáltak utána. Olvasatlanul hasogatta össze. Jó pajtásai próbálták vigasztalni, szórakoztatni. Nem kellett neki semmi. Hiába beszélt neki Temessy Albert a világ érdekes eseményeiről. Csak lehajította fejét a kezére, aztán szomorú tépelődéssel mondotta:

- *Vajon mit csinál most Liselotte?*

Olthatatlan forró epekedéssel, csak ennek az egy asszonynak a csókját szomjazta. Vágyban, epedésben sorvadt, egyre sorvadt, mint a fogyó gyertyaszál. Lomposan lógott rajta a

Beleznay-huszárok fényes egyenruhája. Meg is szölongatták érte. Egyszer a *Hofkriegsrath* egyik magasállású hivatalnokának a neje is rászólt:

- Ejnye, ha nem tudnám, hogy maga volt a híres gavalléros mundérú ** László, meg se ösmertem volna.

Amúgy sem igen lehetett különben ráösmerni a halavány, összetört emberben a régi ** Lászlóra. Tele is futott a szeme könnyel a *Hofkriegsrath*-béli áldott szívű dámának. Egyszer-máskor udvari bálon Bécsben, palatinális estélyen Budán találkozott a fiatal menyecskével. Hazamenet rögtön elővette a Schreybkalender-t, rátett egy íromba diósgyőri árkust, és nyomban megkompingált egy nagyon érzékeny levelet. Elküldte aztán Liselotte-nak. Oda, az isten háta mögé, valahova Havasalföldre, ahol valami barátnéjánál tartózkodott.

Sok levél ment aztán még oda. Írt Temessy Albert kapitány úr is. Meg is nyomta néha a kalamust erősen. De bizony hiába. Amilyen makacsul ragaszkodott Liselotte egykor szerelméhez, épen annyira makacs lett engesztelhetetlenségében, közönyében. Röviden, hidegen válaszolt. Többnyire frázisokba burkolózott, vagy kitérőleg írt egyet-mást. A refrén mindig az volt: „Sajnálom, de hiszen László maga okozta mindezt. Ő volt mindig elégedetlen - ő pusztította el minden érzésemet - ” és így tovább.

Egyszer aztán megírta Temessy Albert:

„*Nem állja ki szenvedéseit a Lackó, beléhal.*”

Arra is csak olyanforma válasz jött azonban: gyógyíttassa magát a kapitány úr, ha beteg. És igyekezzék önmagában keresni a nyugalmat.

Erről a levélről már nem is szólt ** Lászlónak Temessy Albert. Ez már több volt a kettőnél. Forró, délvidéki temperamentuma föllázadt. Aztán a kardjával rácsapott az asztalra:

- *Nem engedem azt a fiut megölni...*

Nekiindult messze Havasalföldnek. Elvitte magával a főhadnagy öcscsét, a Bencét is. Világos, okos fej volt a Bencéé. Igazi fiskálisfej - körültekintő, higgadt. Borotvaélű logikával. De gyorsan határozó is, ahol kíváncsi volt. Ő volt a Regiment esze. Nádory Imre, a szőke, egy kicsit Mihály arkangyalra emlékeztető fiatal óbester is bízta a Temessy gyerekeket.

- Tegyetek, amit lehet... Félttem az én egyik legjobb katonámat...

Nem sok foglaltatik már az ócska írásban. Liselotte sajnálkozott, amiért olyan messze hiába fáradoztak a tiszt urak. De azért hűvös elismeréssel adózott a nemes barátoknak. Valami történelmi hasonlatot is mondott talán, mivelhogy csak az ó-korban akadtak olyan kitűnő, önfeláldozó barátok, mint a Temessy fiúk. De aztán ő állt a kert felül. Azt mondta Temessy Albertnek:

Csodálja türelmét, amit elveszteget a sok védelemre. De ő - már mint Liselotte - jobban ismeri László kapitányt. Nem változik meg annak a természete soha. Zsarnok marad, azonfelül in puncto asszony se talán. Nála ez is csak *manöver*. Vissza akarja hódítani az asszonyt, hogy ő hagyassa aztán faképnél. *Bravour* az egész. Semmi egyéb.

Temessy svadronyos kapitány úr azonban nem kímélte a tüdejét. Mit tudott az asszony? Hiszen az ő emlékezetében csak a kissé elbizakodott, kissé felületes László élt. Nem látta őt ő tavasz óta, hogy lett semmivé, hogy pusztult el testben-lélekben Beleznay nyalka huszára. Beszélt egész estig, másnap délig. Míg csak elő nem állott az ekhósszekér, amely visszavitte a tiszt urakat Buda várába.

Megérkezve, húzták, halasztották a rossz híradást:

Végre egyik estén, borús novemberi este volt, a „*Hét Electeur Churfürst*” külön szobájában előhozakodott vele Temessy Albert svadronyos kapitány.

A régi írás azt mondja: „- - László kapitány nem sokat felele. Tsak épen nagyon ámuló, nagyon révedező szemeket vetett Temessy Albertre”.

Azután valami halálosan keserű, szomorú mosoly lebbent át arcán. Mintha a szeme meg égni kezdett volna... Aztán lassan, csöndesen két nehéz, fájó könnyű gördült alá pilláin...

- Ejnye, ejnye... hát én csak *manővrirozok*, hát én csak manőverből szenvedek akár egy elkárhozott? Én csak *bravourt* akarok mutatni?...

Ez látszott a gyötrelmekről megnyúlt, sápadt arcon. Ez az egykor mosolygó, dalos, csókos szájon, amely mellé két mély árkot vont a sok szenvedés.

„Egy néhány napok múltával - olvassuk a kopott írásban - csak lelketlenül szalada ** László kapitány uram *putzmeister*-ja Temessy svadronyos uramhoz, hogy: *gyünne ám, mert a kapitány ur agyonlütte magát. Ott fekszik a kanapén, már alig hoggy lélezkzik. Ott van mellette a Nádory Obester Urunk is...*”

Le van írva aztán ékesen a szép, parádés katonai temetés. Muzsikaszóval, a *pattantyusok* kirukkolásával, meg az Ott-Regement egy díszszázadának parádérozásával. A koporsó mellett Beleznay huszárai állottak őrt. Míg nyitva volt a *Castrum doloris*-on, bajtársai könyezve búcsúztak el tőle. „Virágot is hozának neki sok *idegen* asszony Személyek. Mintha aludott volna a Kapitány úr, olyan nyugodt volt az ábrázattya. Szinte mosolyogni látszatott, hoggy megváltódott a' sok szenvedésektől.”

Ez az *utolsó bravourja* ** László kapitánynak pedig egy kicsikét mégis másképen esett meg, mint ahogy azt *Liselotte von und zu Hohenstädt* elképzelte...